

TERESA MUÑOZ

CORRESPONDÈNCIA ENTRE J. ERNEST MARTÍNEZ
FERRANDO I HERMÍNIA GRAU*

INTRODUCCIÓ

Les cartes enviades per Jesús Ernest Martínez Ferrando a Hermínia Grau i Aymà, entre els anys quaranta i inicis dels seixanta, ens permeten aproximar-nos a dos personatges tangencials al món cultural català de la immediata postguerra, sobretot, com a lectors. Martínez Ferrando se'ns presenta en aquest epistolari com un amic incondicional que ofereix la seva biblioteca i la seva experiència de gran lector a Hermínia Grau, amb una finalitat bàsica: complaure l'amiga i compartir el gust i l'interès per la lectura amb una persona pròxima.

Jesús Ernest Martínez Ferrando va néixer a València el 17 de gener de 1891. Hi estudià el batxillerat a l'Institut General Tècnic i, entre el 1911 i el 1914, va fer la carrera d'història a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València. El 1915, amb 24 anys, i després d'obtenir el premi extraordinari de llicenciatura, anà a Madrid i guanyà l'oposició al cos d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs. El mateix any s'incorporà a la seva primera destinació: la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona. Entre el 1918 i el 1920 treballà a la Biblioteca Provincial i Arxiu d'Hisenda de Girona. Finalment, el 1920, ocupà una plaça a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona, on treballaria fins a la jubilació, el 1961.

Quan Ferran Valls i Taberner, director d'aquesta institució des de 1929, fou elegit diputat per la Lliga a les eleccions del febrer de 1936, Martínez Ferrando en va ocupar el càrrec de director accidental. Així, iniciada la guerra, Ferrando es va trobar com a responsable absolut de

* Aquest treball s'inscriu en el programa del Grup de Recerca Consolidat (2001SGR00003).

la salvaguarda de la documentació de l'arxiu, una de les més importants i essencials per a la història del país.¹ I és a partir d'aquesta situació que entra en contacte amb el matrimoni Agustí Duran i Sanpere i Hermínia Grau.² Duran i Sanpere —director, des del 1921, de l'Arxiu Històric de la Ciutat— era membre responsable de la ponència d'Arxius de la Comissió de Cultura de la Generalitat de Catalunya i el 1936 fou designat per la Generalitat republicana responsable del salvament dels arxius catalans. Gran part de la documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó fou traslladada a Viladrau, un dels nuclis més importants que, lluny del perill dels bombardejos, emmagatzemaren documentació durant la guerra. Hermínia Duran, s'hi instal·là llargues temporades entre el 1936-1938 i es va incorporar a l'equip de salvament. Les estades constants de Martínez Ferrando a Viladrau i la feina feta sota la coordinació de Duran i Sanpere marcaren una amistat entre tots tres que hauria de durar tota la vida.

Perduda la guerra i amb l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, el 1939 Martínez Ferrando fou destituït del càrrec de director i va haver de sofrir el procés de depuració obligatori per a tots els funcionaris públics.³ Molt probablement gràcies a l'ajuda de Valls i Taberner, que s'havia passat a la zona franquista durant la guerra i que el 1937 havia format part de la missió cultural de propaganda que Franco envià a Amèrica del Sud, superà els tràmits de depuració sense problemes i fou readmès a l'arxiu. Valls i Taberner en va reprendre la direcció, però per poc temps: l'1 de gener de 1940 demanava l'excedència per incorporar-se a la càtedra d'Història Universal a la Universitat de Barcelona. El 25

1. Pel que fa a la història, narrada pel propi Ferrando, del salvament de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, veg. Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *El Archivo de la Corona de Aragón* (Barcelona, Aymà, 1944), p. 76. I Vicent ALONSO, *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando* (València, Tres i Quatre, 1992), ps. 58-65.

2. Tot i que es coneixien des del principi dels anys vint a causa de les respectives feines i del veïnatge dels dos arxius, ens consta (per via familiar) que la relació començà a ser estreta a partir de la guerra.

3. Prèviament al procés de depuració sembla que fou empresonat a la Model de Barcelona durant algun temps. Quan Pierre Vilar s'hi refereix diu: «Tendria que asumir la responsabilidad del Archivo de la Corona de Aragón durante la guerra civil y por esa razón pasaría, después, largas semanas en la cárcel», Pierre VILAR, *Pensar històricament* (Barcelona, Crítica, 1997), p. 122. Cf., a més, Vicent ALONSO, *op. cit.*, ps. 68-69.

de gener de 1940 Martínez Ferrando era nomenat definitivament director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

La vinguda a Barcelona el 1915 del jove valencià Martínez Ferrando havia significat, a banda de la professionalització que acabem d'explicar, la consolidació d'uns inicis literaris, podríem dir-ne tímids i insegurs, en castellà. La nova situació comportà —almenys fins al 1936— un salt important. Molt aviat connectà amb la gent de «La Revista», fundada i dirigida per Josep M. López Picó, i conegué intel·lectuals com Eduard Duran i Reynals, Josep M. de Sagarra, Miquel Ferrà i Joaquim Folguera, que l'introduïren en els ambients literaris barcelonins i li facilitaren les plataformes editorials necessàries per poder tirar endavant una obra de creació. En aquest context, Ferrando optà clarament pel català com a llengua d'expressió literària i esdevingué un dels models narratius del moment. Els noucentistes el consideraren de seguida un dels seus, malgrat que ell mantingués sempre una matisada objecció a les posicions estrictes del moviment i que la seva obra literària, basada en el conte i la prosa lírica, no procedís de les fonts exactes de la teoria estètica orsiana, sinó més aviat de la poètica de Baudelaire, tal i com indica Vicent Alonso.⁴

Així, l'època de major activitat literària es produí entre el 1918, amb *Les llunyanies suggestives* i el 1935, amb *Una dona s'atura en el camí*. Entremig, *El farsant i l'enamorada* (1919), *Vida d'infant* (1921), *Històries i fantasies* (1924), *Primavera inquieta* (1927) i *Tres històries cruels* (1930).⁵

Quan a mitjan dels anys vint, es genera, a partir sobretot de les aportacions de Riba i Sagarra, la polèmica sobre el gènere narratiu i es planteja la necessitat de recuperar la novella com a element indispensable per a la normalitat definitiva de la literatura catalana, Martínez Ferrando es veurà, d'alguna manera, forçat a fer-ne la provatura. El re-

4. Vicent ALONSO, *op. cit.*, ps 35-40.

5. Per a una anàlisi crítica completa de l'obra literària i de la trajectòria intel·lectual de Martínez Ferrando, veg. la bibliografia bàsica de Vicent ALONSO: a més de l'obra citada, *L'obra literària d'Ernest Martínez Ferrando*, dins ERNEST MARTÍNEZ FERRANDO, *La botiga dels llibres vells* (Barcelona, Bromera, 2001), ps. 13-41; *Entre la poesia en prosa i el conte literari. (Sobre la literatura d'Ernest Martínez Ferrando)* (Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992).

sultat va ser *Una dona s'atura en el camí*, novel·la amb la qual va obtenir el premi Crexells el 1935. L'èxit evident de formar part de la llista dels nous novel·listes que significava el Crexells, comportaria, paradoxalment (i continuem usant els termes de Vicent Alonso) el seu fracàs.

Segons indicava de manera precisa i clara el jurat, el Crexells del 1935 no s'atorgava a una novel·la sinó al conjunt de l'obra narrativa del contista Ferrando, la qual cosa significava que el que realment es valorava era l'obra anterior, els reculls de contes. I, en aquest mateix sentit, fou precisament amb *Una dona s'atura en el camí* que Ferrando recollia les primeres crítiques negatives: la novel·la no tenia prou força, prou ritme, no deixava de ser un conte allargassat. I l'autor de ben segur n'era conscient: en una carta escrita a Joan Fuster el 20 de desembre de 1951 quan s'ha de referir a aquesta obra diu «*Una dona s'atura en el camí* (molt dolenta encara que guanyés el Crexells)».⁶

La guerra —ja ho hem vist— i la immediata postguerra marcaren un canvi en la trajectòria intel·lectual de Martínez Ferrando, que arracona durant molts anys la narrativa de ficció i es dedicarà de ple a la gestió en la direcció de l'arxiu i a la investigació historiogràfica. Els motius devien ser diversos, però cal pensar que al sentiment de fracàs després del Crexells s'hi afegia la nova situació cultural que comportà el gran tall del 1939: la desaparició sobtada del seu món anterior (molts amics a l'exili, inexistència de tertúlies, tancament de totes les plataformes literàries, ...) i l'assumpció, dura i difícil sens dubte, del nou context cultural, dels nous models imposats, de la llengua oficial, fets que portaren Martínez Ferrando a una situació professional molt més introvertida, però molt productiva. L'arxivística i la historiografia li permeteren, doncs, iniciar una nova etapa en què realment reeixí.

Però Martínez Ferrando no va ser mai ni l'historiador de les grans síntesis ni l'arxiver exclusivament dedicat a l'erudició. Ferrando traslladà tota la seva capacitat narrativa a biografiar els personatges històrics, i els presentava novellant-los; és a dir, intentant entendre i explicar la seva psicologia, l'origen i el sentit del seu comportament i de la seva actuació. Això sí, partint sempre de les dades exactes d'arxiu. El

6. Joan FUSTER, *Correspondència*, volum III: *Ernest Martínez Ferrando*, a cura de Vicent Alonso (Universitat de València / Editorial Tres i Quatre, 1999), p. 52.

que interessava, doncs, a Ferrando era la individualitat dels personatges històrics i, a la vegada, la capacitat de trobar l'estil, clar i elegant, líric quan era necessari, per fer-los entenedors, per atrapar-hi el lector. D'aquesta manera, la crítica i els editors del moment insistiren força en què obres com *La tràgica història dels reis de Mallorca*⁷ i *Jaume II o el seny català*⁸ podien ser llegides com a novel·les i animaren molt l'autor a continuar en aquesta línia. Fins i tot Joan Fuster li havia demanat que fes una biografia sobre sant Vicent Ferrer a la manera de Stefan Zweig.⁹ L'interès de Ferrando per Zweig havia estat evident: en tradueix dues novel·les¹⁰ i en l'epistolari que presentem una de les obres que s'hi destaca són els *Moments estel·lars de la humanitat* (carta 6). I són aquests moments i aquests personatges estel·lars de la corona catalanoaragonesa als quals dedica gran part de la seva vida d'historiador, divulgador i, també, literat.¹¹

Com era, però, el personatge Martínez Ferrando? ens hem de preguntar necessàriament en acabar aquesta sintètica presentació. Tot-hom que n'ha parlat en fa un retrat coincident i presenta un personatge tímid, discret, gris (vestit elegantment de fosc i amb els cabells blancs), educat, solter i solitari —viatjava molt i sempre sol—, sord, un gran insomne i, gràcies a l'insomni segons ell mateix explica en més d'una ocasió, un gran i eclèctic lector. I amb una vocació intel·lectual i una capacitat de treball molt per damunt de la mitjana. Molt poc avesat a parlar d'ell mateix, la seva vida personal resulta difícil d'esbrinar a fons. Entre altres coses, perquè Martínez Ferrando era un arxiver que, paradoxalment, no conservava els seus papers personals. Ben al final de l'epistolari escriu a Hermínia Grau: «La meua biblioteca particular és ben poca cosa; únicament la conservo, perplexe, perquè hi ha molt llibre dedicat. Algun dia en faré alguna tria que regalaré a una

7. Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca* (Barcelona, Aedos, 1960).

8. Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Joan II o el seny català* (Barcelona, Aedos, 1963).

9. Joan FUSTER, *op. cit.*, carta del 26 de juliol de 1953, ps. 111-112.

10. Stefan ZWEIF, *Amok* (seguit de) *Vint-i-quatre hores de la vida d'una dona* (Badalona, Edicions Proa, 1929).

11. Llegida quaranta o cinquanta anys després, voldríem destacar la vigència i l'actualitat que manté l'obra de divulgació històrica de Martínez Ferrando i l'interès que tindria una revisió i una reedició de part d'aquesta obra.

entitat de València o Barcelona, i el reste el sacrificaré al foc o el donaré a qui pugui interessar. Actualment no compro llibres; ja no em caben al meu reduït pis, són cars i, de més a més, no dispo de més temps per a la lectura que el que em procura el meu rebel insomni; preferentment llegeixo història i no diré que prescindeixi en absolut d'alguna cosa literària que em deixa algun amic» (carta 52). Efectivament, Martínez Ferrando donà el seu fons bibliogràfic a la Biblioteca Municipal de València. És probable que molta de la paperassa personal, per aquesta mateixa discreció i tímidesa, la sacrificués al foc.

Jubilat, deixà el càrrec de director de l'arxiu als 70 anys, el 1961 i s'instal·là cap al 1963 al País Valencià, primer a Alzira i després en una casa de la Canyada. Morí a l'Hospital Clínic de València el 24 de setembre de 1965.

La corresponsal de Martínez Ferrando, Hermínia Grau i Aymà, va néixer a Barcelona el 1897. «Era la filla petita de quatre germans d'una família de Gràcia, originària de Valls. L'ambient familiar era més aviat lliurepensador i en contacte amb ambients espiritistes o esotèrics. De petita l'havien portat a les “meriendas fraternales” de Lerroux. El pare morí jove, quan Hermínia era molt petita. La seva germana gran, Raquel Grau, per qui ella tingué sempre una gran estimació, havia estat una de les primeres dones de l'estat que cursà la carrera de medicina i l'exercí. Es casà amb el biòleg Pere Domingo i Sanjuán. Morí el 1922 deixant una filla petita. Hermínia no pogué fer estudis superiors, però cursà la carrera de piano, que hagué d'abandonar al darrer any per motius de salut. Era d'esperit inquiet i es formà una cultura autodidacta. Els anys vint vivia sola».¹² Eulàlia Duran, filla petita del matrimoni Agustí Duran i Hermínia Grau, introdueix en la descripció de l'ambient familiar i de la formació de la seva mare elements clau per al retrat d'Hermínia: una dona singular i atípica per al model estàndard de l'època. Amb una clara actitud independent i molt inquieta, limitada per una salut plena d'alts i baixos que li impedirà l'autèntica professionalització i independència però que seran su-

12. Eulàlia DURAN, «Introducció» a Lluís NICOLAU D'OLWER, *Cartes a Hermínia Grau i Aymà* (Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), p. 18.

ficientment poderoses per convertir-la en una dona atractiva, culta, capaç de despertar i mantenir l'interès d'una sèrie d'homes (des del marit als amics íntims) que sempre la tindran com a punt de referència, com a musa, en unes relacions marcades pels comuns interessos culturals i, segons com, espirituals.

En aquest sentit, Ferrando —amb la seva fina ironia— es permet en una de les cartes reproduir a Hermínia un fragment d'una obra castellana, que llegia en aquells moments però que no identifica: «Hay esa idea plebeya de que la mujer, cuando sabe algo más de lo corriente, es pedantesca. Es natural que a una persona, cuantos más conocimientos tenga, más se le puede achacar la pedantería. Es más fácil la naturalidad de la señora que habla sólo de la comida y de la huerta, del catarro del marido y de las travesuras de los chicos, que la otra dama que quiera en sus conversaciones referirse a la música, al libro leído o a lo que haya oído contar a una persona culta. Ahora que buscando la naturalidad como la suprema norma, se pasaría insensiblemente de la señora a la criada, de la criada a la labriega y de la labriega a la vaca» (carta 7).

De manera un xic casual Hermínia Grau s'introduí de molt jove en l'ambient intel·lectual barceloní pròxim al que va acollir Martínez Ferrando. El 1917, conegué Miquel Ferrà a la Biblioteca de la Universitat quan ella anava a buscar una novel·la de Romain Rolland, el *Jean Chrystophe*, i des d'aquell moment s'inicià una estretíssima relació d'amistat que durarà fins a la mort de Ferrà.¹³ Miquel Ferrà la presentà aquell mateix any a Lluís Nicolau d'Olwer, que esdevindrà l'altre gran amic d'Hermínia.¹⁴ Des d'aquell moment Hermínia formà part de la colla d'amics de Nicolau, que la presentaren al jove historiador cerverí i arxiver municipal de Barcelona, Agustí Duran i Sanpere, amb qui es casà el 26 d'abril de 1924. El matrimoni Duran-Grau instal·là la seva llar al segon pis de Ca l'Ardiaca, seu de l'Arxiu Històric de la Ciutat.

Els primers dos anys de la guerra civil Hermínia Grau els va viure entre Barcelona i Viladrau. És allà, un dels centres neuràlgics del

13. Veg. *Confidències de Miquel Ferrà a Hermínia Grau i a Agustí Duran i Sanpere*, a cura de Josep MASSOT I MUNTANER, «Randa», 32, ps. 135-176.

14. Veg. Lluís NICOLAU D'OLWER, *op. cit.*

salvament d'arxius catalans durant la guerra, com hem vist abans, que s'inicia l'amistat amb Martínez Ferrando. A causa de la intensificació dels bombardejos i de la previsible complicació de l'estat de guerra, el 1938 Hermínia va marxar amb les seves filles a Zuric. No tornarà a Barcelona fins l'octubre del 1939 ja que a inicis d'aquest any es traslladà a París, a causa de la seva sempre feble salut, per sotmetre's a una operació quirúrgica. Aquest llarg període que ella va ser fora del país ocasionà ja una primera correspondència entre Hermínia i Ferrando. D'aquesta correspondència, que deduïm esporàdica, no se n'han conservat les cartes i en tenim només notícies indirectes a través d'altra documentació familiar.¹⁵

Installada de nou a la llar familiar de l'arxiu i malgrat la constant precarietat de la seva salut, Hermínia intensificà la seva avidesa cultural: repregué el seu interès pel piano, estudià història amb el professor Joan Petit, tenia la casa oberta a les tertúlies culturals i musicals, mantenia una intensa correspondència amb els seus dos grans amics, Lluís Nicolau d'Olwer, a l'exili, i Miquel Ferrà, instal·lat definitivament a Mallorca des de l'inici de la guerra. I es convertí en una gran lectora, en una devoradora de literatura, com mostra l'epistolari que presentem. Al final de la seva vida es professionalitzà traduint del francès per a Edicions 62.¹⁶ Morí a Barcelona el 1982, havent sobreviscut tots els seus corresponents.

L'EPISTOLARI

L'epistolari conservat al fons Duran i Sanpere de l'Arxiu Comarcal de Cervera consta de 56 cartes datades entre el 22 de febrer de 1944 i el 19 de gener de 1962, poc temps abans que Martínez Ferrando, jubilat, s'instal·lés a València. La freqüència de les cartes és molt irregular. El gruix de l'epistolari se situa en dos blocs, el primer entre el 1944 i el 1951 i el segon entre el 1958 i el 1961. El buit del període 1952-

15. Epistolari inèdit entre Hermínia Grau i Agustí Duran i Sanpere entre els anys 1838-1939, conservat per Eulàlia Duran.

16. Traduí Simone Weil, Max Thurian, Thomas Merton, Simone de Beauvoir, Pierre Teilhard de Chardin i el Diccionari de la música de Roland de Candé.

1957, del qual només se'n conserven dues cartes, ens fa pensar que es tracta d'un epistolari incomplet, ja que no hi ha cap referència en les mateixes cartes ni tenim cap dada que ens permeti de pensar en un canvi en la vida quotidiana de cap dels dos personatges que expliqui o justifiqui aquest parèntesi.

Per altra banda, les cartes escrites per Hermínia Duran a Martínez Ferrando no s'han conservat, o no hem pogut localitzar-les perquè no consten en els inventaris de cap dels arxius on seria lògic que fossin. És probable, ho dèiem abans, que simplement Martínez Ferrando no les conservés, com tampoc no va conservar la llarga correspondència mantinguda amb Joan Fuster entre els 1951 i el 1962.¹⁷

Les 56 cartes que formen l'epistolari responen totes elles a la mateixa finalitat: acompanyen un llibre que Martínez Ferrando habitualment deixa, i algunes vegades retorna, a Hermínia Duran i que li fa arribar a través del «portador», com se l'anomena en alguna de les cartes, que pensem que devia ser el conserge de l'Arxiu —la distància entre els dos arxius a l'època de la correspondència no devia arribar als 100 metres (quan un dels dos és fora de Barcelona, usen el correu normal, i llavors no acostumen a enviar-se llibres). La forma i el contingut presenten habitualment una gran uniformitat: d'una extensió molt similar, quasi sempre escrites a mà, sempre giren al voltant de la lectura o lectures que les ocasionen. Els comentaris són poc aprofundits perquè funcionen bàsicament com a presentació o justificació de l'obra —i a vegades de l'autor—, motiu del «préstec», però donen una àmplia visió dels gustos literaris de tots dos personatges, sobretot de Martínez Ferrando, autor de les cartes que editem.

Tot i que, com hem dit, sembla que es tracta d'un epistolari incomplet, els documents que tenim a les mans ens permeten de presentar-lo com unitari. L'epistolari s'inicia amb una carta que presenta el *Llibre del te* de l'autor japonès Okakura-Kakuzo i que podríem llegir com a metàfora del que serà l'epistolari: després d'uns irònics i distanciadors comentaris per part de Ferrando sobre la cerimònia oriental del te, i de mostrar-se clar partidari del *five o'clock* te dels anglesos, per casolà, assequible i gens grandiloqüent, acaba dient-li: «No sens

17. Joan FUSTER, *op. cit.* p. 7.

temor li deixo aquest llibre de tan complicades ressonàncies, tan emfàtic malgrat el to menor emprat per l'autor que sens dubte volgué donar-nos als europeus una lliçó d'aristocràcia espiritual, tot pensant en la meua invitació a un te intranscendent i senzill» (carta 1). Trobar-se per prendre el te i comentar les obres que llegien entre ells no era massa possible —excés de feina per part d'ell, malalties sovintejadades per part d'ella—: l'epistolari, doncs, en serà el substitut.

Ferrando tria les obres tenint en compte l'estat d'ànim de l'amiga —li costa molt, per exemple, decidir quin és el bon moment per passar-li Dostojevskij i quina novella de l'autor rus és la més indicada (carta 11)—, de manera que trobem un ampli ventall de registres en els textos seleccionats: des d'oferir-li lectures de pura evasió —com pot ser el cas del *best seller* *Lo que el viento se llevó* de Margaret Mitchell—, a forçar-la amb precaució a llegir Hemingway o Faulkner, o a proporcionar-li obres d'autors que sap que a ella li agraden molt: Maurois, Huxley... o que li agraden molt a ell: Zweig. Ferrando és un lector exigent i moltes vegades crític amb les novel·les que proporciona a Hermínia. Sempre, però, li sap explicar el motiu de la tria: una construcció de personatges, una trama ben muntada, un estil, un retrat interessant d'una època...

L'epistolari, doncs, ens presenta dos lectors prou eclèctics, ja ho veurem, però amb clares preferències. D'entrada per la novel·la i, sobretot, per la novel·la francesa d'autors contemporanis. Una breu estadística de les obres llegides ens ho mostra clarament.

Pel que fa als gèneres dues terceres parts de les obres són novel·les o narracions; la tercera part es distribueix entre 8 biografies o memòries, 11 textos teatrals i 4 textos historiogràfics. La poesia no hi apareix mai.¹⁸

18. És significatiu el que a propòsit de la poesia Ferrando confessa a Fuster en una carta del 6 d'agost de 1953. «Sovint li he dit que sóc una persona poc afeccionada a la poesia. Cal una acurada personalitat que m'atregui; del contrari em distrec de la lectura, em canso. Quantes vegades m'han caigut de les mans llibres de versos; citaria noms. Molts poetes s'han apartat de mi, prenent un aire misericordiós... M'han fet efecte un Verlaine, un Rubén (quan no imita Verlaine, esdevé *cursi*), un Antonio Machado, un Maragall (no sempre), un Carner, un Lorca; darrerament, Eluard. Si un poeta m'ha impressionat pregonament alguna vegada, potser ha estat Baudelaire.» Joan FUSTER, *op. cit.*, ps. 118-119.

Pel que fa als autors, 32 són francesos, 9 anglosaxons i només 5 catalans —Sagarra, Gaziel, Lluís Nicolau d'Olwer, Bartomeu Ferrà i Blai Bonet!— un sol autor castellà —Pío Baroja—. A més, Zweig, Dostoiewsky, Papini, Lampedusa, un autor romanès, Constantin Virgil Gheorghiu, i el japonès Okakura-Kakuzo.

Els clàssics francesos ocupen poc espai en la relació: li recomana molt vivament, ja al final de l'epistolari les *Memòries d'Ulratomba* de Chateaubriand, la *Comèdia Humana* de Balzac o *El roig i el negre* d'Stendhal (són textos que, curiosament, Ferrando no té a casa i li aconsella a Hermínia que recorri a la biblioteca de l'institut Francès).

Entre els francesos contemporanis, André Maurois, Blaise Cendrars, Jean Giraudoux (el qual Ferrando no aguanta per massa intel·lectual i cerebral, però que agrada molt a Hermínia), Charles Vildrac, Georges Bernanos, André Malraux, Jean Giono, François Mauriac, Henri Bosco, Albert Camus, Francis Jammes, Roger Peyreffite, Vercors, pseudònim de Jean Marcel Bruller, i Jean Anouilh.

Destaquem el cas de Jean Paul Sartre. Els el fa conèixer una bona amiga de tots dos, Gabrielle Berrogain, a la qual ells sempre es refereixen com a Mme. Vilar,¹⁹ i l'entrada a la literatura de Sartre resulta a Ferrando sorprenent i impactant: «Li retorno *Les Mouches*. Les he llegides amb fruïció però molt de pressa i li confesso que no he entès ben bé la tesi de l'autor. Potser amb una lectura més detinguda podria entendre aquesta arbitrariedad de Júpiter (per què no Zeus?) que es defineix com un déu de la venjança i es complau en conreuar el dolor dels remordiments (*les mouches*) i més endavant s'apareix a Orestes com el déu del Bé universal. I, així mateix, aquesta Electra que cap a la fi del drama deixa d'ésser un personatge de tragèdia i passa a ésser gairebé de comèdia... Però, ja dic, una lectura més analítica m'ajudaria a entendre millor aquesta obra bellíssima, perquè, en efecte, m'ha agradat molt i he tornat a admirar aquesta traça francesa per a la proporció constructiva i la fluïdesa del llenguatge» (carta 16). L'interès per l'existencialisme creix entre ells. Continuen llegint Sartre i després introdueixen Anouilh. En una carta d'Hermínia Grau a Miquel Ferrà

19. Gabrielle Berrogain, casada amb Pierre Vilar, passa diverses temporades treballant a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

del 13 de juliol de 1947 —any en què comencen a llegir Sartre— aquesta li comenta que «En Jordi Rubió em va parlar del seu viatge a Mallorca, i de vostè, naturalment. Ens vàrem veure a casa, a l'Arxiu, en una de les conferències sobre *musicosofia* que hi donava el Dr. Oriol Anguera. El coneix? És un home d'una vitalitat (en el bon sentit de la paraula) extraordinària, dotat d'una lluminosa facultat de síntesi que fa interessant qualsevol tema que prengui. Ens va donar també dues conferències sobre el famós “existencialisme”, que foren una delícia».²⁰

D'entre els autors anglosaxons, a banda de Charlotte Brontë, l'interès se centra sobretot en Huxley —una de les obres que més va impactar Hermínia va ser *Un món feliç*—, William Somerset Maugham —autor per qui Ferrando té una feblesa— i Charles Morgan. A partir del 1959 Ferrando s'atreveix a fer llegir Hermínia Faulkner: «Fins ara no m'havia decidit a deixar-li cap llibre de Faulkner, tot tement que aquest autor americà pogués proporcionar-li amb la seva obscuritat d'estil algun rapte de neurastènia... cal no capficar-se massa en la seva lectura. Vostè, amb els mil canelobres que il·luminen la seva intel·ligència, sabrà acceptar el consell. Jo li confesso que del llibre que ara poso a les seves mans sols he llegit les dues primeres narracions *Mientras agonizo* i *Pylon*, que són magnífiques, per bé que per arribar a aquest judici cal suar amb la lectura. Vaig intentar continuar aquesta, però aviat vaig desistir-ne: passar pàgines i més pàgines sense saber de què va era cosa superior a les meves forces, més encara a les nits, després de l'“empipadora” jornada professional. Tan bon punt se'n cansi tanqui el llibre...» (carta 48). Més endavant Hemingway, que no acaba d'agradar a Hermínia (carta 53). I, ja al 1960, li ofereix, amb moltes prevenicions i un clar distanciament, la *Lolita* de Nabokov: «També m'han venut a baix preu la famosa novel·la *Lolita* que ha fet trontollar el món d'extrem a extrem. El llibre arriba a fer-se repugnant en la seva obsessió sexual per les *nymphetes*. Em sembla un cas de Medicina legal i prou. Si l'interessa, disposi'n» (carta 50). Finalment, una breu referència el gener del mateix 1960 (carta 49) ens indica que començaven a interessar-se per Joyce.

20. Josep MASSOT I MUNTANER, *op. cit.* p. 176, n. 2

Ferrando també és un bon lector de novel·les de gran repercussió, i així fa llegir a Hermínia *Lo que el viento se llevó* de Margaret Mitchell, novel·la de mil pàgines que ella es llegeix amb menys de quinze dies (cartes 11 i 12), el *Gog* de Papini, el novellista romanès Gheorghiu, que Ferrando «en tres sessions nocturnes, com en la meua adolescència, he llegit, he devorat» (carta 34), o Georges Simenon.

Una de les altres preocupacions de Ferrando és el problema de les traduccions: les obres franceses sempre que poden les llegeixen en la versió original, i defuig constantment les traduccions castellanes. A propòsit de *L'Or* de Cendrars, diu: «És una narració viva i suggestiva. Lamento haver de procurar-li aquesta traducció castellana; la manca de llibres francesos a les llibreries ens obliga a adquirir aquestes versions molt sovint fetes amb el més petit sentit de responsabilitat literària» (carta 5). I quan fracassa en l'intent que Hermínia llegeixi Shakespeare, en responsabilitza la traducció de l'editorial Aguilar (carta 24).

Però no és només la literatura que uneix els dos personatges. La música és un altre element freqüent a l'epistolari.²¹ Al llarg d'aquest podem resseguir els intents de recuperació de la carrera musical abandonada per Hermínia ja de jove que ara reprèn, segons els períodes, amb una força tal que la porta a voler aprendre composició (carta 18). També hi trobem referències a les vetllades musicals que Hermínia organitzava a Ca l'Ardiaca, amb músics amics moltes vegades, i als concerts que Hermínia sovintejava, als quals Ferrando, ja gran i amb els seus problemes d'insomni accentuats, no podia acompanyar-la: «Encantat de rebre bones notícies del seu estat de salut i de la seva eufòria que li permet assistir als concerts. Jo segueixo consolant-me amb microsurts perquè si assisteixo als concerts m'agafa son i després, arribo a casa i no puc dormir» (carta 46).

21. El polifacètic Ferrando havia col·laborat com a crític musical al «Diario de Barcelona» els anys 1921-22 i del 1922 al 1924 s'ocuparà de les cròniques dels esdeveniments sociomusicals de Barcelona, a «La Publicitat», dirigida llavors per Lluís Nicolau d'Olwer. La relació de Ferrando amb la música no era la d'un professional ni la d'un tècnic, sinó la seva innata afició a la música.

Les qüestions més personals hi apareixen de manera molt tangencial. Hi ha constants referències a l'estat de salut d'Hermínia del qual Ferrando n'estava sempre al dia, a través d'ella mateixa o del seu marit. Ferrando informa Hermínia dels seus viatges, de les seves vacances, del seu excés de feina. És cap al final quan Ferrando comença a fer també referències al seu estat de salut i a les ganes de jubilar-se i poder descansar. Només hi ha una carta que trenca tota aquest educada i poc compromesa intimitat: Hermínia s'ha quedat sense minyona i demana ajuda desesperadament a Ferrando! (carta 9).

L'epistolari s'acaba amb una carta, la penúltima, que funciona com a cloenda. Ferrando està a punt de complir els 70 anys i és llavors quan recorda els temps inicials de la guerra, a Viladrau, on hem situat l'inici de la relació entre els dos protagonistes de l'epistolari: «Benvolguda senyora i amiga: Quines coses diu en el seu bonic christmas!! M'ha deixat descrismat. Jo, respecte de vostè, no puc, ni podré mai, sentir-me molest. Ben al contrari: força agraït, per tal com els bons records són indestructibles; tal és el cas del període de Viladrau, en el que perduraran en la memòria com a principals al·licients les agradoses converses dels capvespres amb vostè i els bells paisatges de la serra. No faci el més petit cas, li ho prego, ni dels meus eclipses ni dels meus silencis. Les causes són ben diverses, ben diferents: la gran ciutat, segons com, reclou i aïlla molt més que un poblet del Montseny amb la seva pau corprenedora. (...) Dintre de breus dies compliré 70 anys; sóc ja un "agüelet", com diuen al meu país. Tanmateix, experimentaré un gran plaer quan m'arribarà la indefectible i "confortadora patada burocràtica" amb la qual es donarà fi a la meua vida oficial professional. *Gaudeamus, igitur...* Que en tenia de ganes! D'ara endavant em trobaré més lliure i més dedicat a la lectura, per bé que la vista ja comença a fallar-me» (carta 55).

I les dues últimes lectures recomanades, *El guepard* de Lampedusa i les *Memòries d'ultratomba* de Chateaubriand, tornen a funcionar com a metàfores que tanquen literàriament aquest epistolari.

CRITERIS D'EDICIÓ

Per a la transcripció i l'anotació de les cartes hem seguit els següents criteris:

1. Hem regularitzat la grafia d'acord amb la normativa actual.
2. Hem respectat la morfologia, la sintaxi i el lèxic dels originals.
3. Hem conservat la puntuació original. Excepcionalment, l'hem modificat quan podia comportar una lectura errònia o ambigua.
4. Hem mantingut els barbarismes, regularitzant-ne la grafia quan calia.
5. Hem mantingut els mots estrangers marcats en cursiva, amb la regularització ortogràfica pertinent.
6. L'ús de cometes o del subratllat amb valor intensificador en el text original l'hem unificat, usant sempre cometes.
7. Hem normalitzat els noms propis d'acord amb els criteris marcats per la Gran Enciclopèdia Catalana.
8. Els títols dels llibres els hem indicat en cursiva.
9. De les referències a autors i a obres literàries, només hem anotat aquelles que eren objecte de lectura per part dels corresponents. Sempre que ens ha estat possible, hem donat l'edició conservada a la Biblioteca Municipal de València, provinent de la donació que en va fer Martínez Ferrando en desfer el seu pis de Barcelona. Indiquem que l'edició pertany a aquesta donació amb les sigles referides a aquesta biblioteca: BMV. Quan no ha estat possible perquè Ferrando no en conservava l'exemplar en el moment de la donació, indiquem o bé la primera edició o bé aquella que, per context, deduïm que corresponia al text concret a què es referien.
10. Hi ha tres cartes sense data que hem deixat respectant l'ordre amb què hem trobat als originals a l'arxiu. En primer lloc perquè pensem que és l'ordre amb què les mantenia Hermínia Grau i en segon, perquè resulta versemblant que ocupin el lloc cronològic que els correspon.
11. La correspondència és, majoritàriament, manuscrita. Quan una carta és mecanografiada ho indiquem en nota. Fins al

1947, l'autor, normalment fa servir paper sense cap capçalera impresa. A partir del 1948, en canvi, fa servir paper amb l'encapçalament imprès on hi consta: J. E. Martínez Ferrando. Quan no és així, ho indiquem també en nota.

1. Barcelona, 22 de febrer de 1944²²

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Li envio el *Llibre del te* de l'autor japonès Okakura-Kakuzo;²³ no és broma, es tracta d'un japonès autèntic de cap a peus. Aquest llibre va tenir la seva època. Excusi la «cursileria» de l'edició, però la considero una conseqüència si és té en compte que el llibre degué nodrir en son temps un *snobisme* cursi arreu del món. Tanmateix és obra molt curiosa i suggestiva i penso que arribarà a interessar-la. Sols desitjo que aquesta lectura no arribi a influir en vostè fins al punt d'incapacitar-la per preparar en l'esdevenidor una tassa de te amb naturalitat casolana, tot observant si les borbolles de l'aigua quan bull prenen la forma d'un ull de peix o si són com «perles de cristall que volten en una fontana».

A tot això jo prefereixo el *five o'clock* te dels anglesos amb el seu amable acompanyament de torrades, *mantequilla*, galetes, melmelada, etc. Ni m'interessa el te filosòfic, «elixir d'immortalitat», «escuma de jade líquid» amb subtils harmonies còsmiques ni, encara menys, el te al vapor amb arròs, gingebre, pells de taronja, espècies, llet i... ceba.

Els japonesos a través dels temps es varen assimilar l'exquisida sensibilitat xinesa, igual que avui s'han assimilat la ciència germànica al servei d'un *über alles in der Welt*. Jo crec que alguna vegada li he

22. Carta mecanografiada. A la capçalera: Arxivo de la Corona de Aragón. Barcelona. Particular.

23. *The Book of Tea* de l'escriptor japonès Kakuzo OKAKURA (1863-1913) va ser publicat a Nova York el 1906, a la Fox, Duffield and Company. Marçal Pineda, pseudònim de Carles Soldevila el traduï al català —*El llibre del te*— i fou editat a Barcelona, per l'Editorial Catalònia, (sense data).

parlat d'aquells fabricants xinesos de gerros de porcellana que es proposaren imitar el blau del cel després de la pluja...

No sens temor li deixo aquest llibre de tan complicades ressonàncies, tan emfàtic malgrat el to menor emprat per l'autor que sens dubte volgué donar-nos als europeus una lliçó d'aristocràcia espiritual, tot pensant en la meua invitació a un te intranscendent i senzill.

La saluda amb tot afecte el seu bon amic,

Ernest Martínez Ferrando

2. (sense data)²⁴

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: no he pogut trobar en cap llibreria de Barcelona els *Souvenirs* de Renan. És més, sols citar aquest nom m'ha valgut mirades d'estranyesa d'algun llibreter que ignora que sols se tracta d'un llibre escrit amb emoció i tendresa per un esperit selecte que en altres obres, i no en aquesta, cau en heretgia.²⁵ Veritablement, de moment, no sé quina lectura recomanar-li que s'avingui al seu temperament i a les circumstàncies actuals en què es troba, una lectura que eviti nodrir els seus instants de depressió. Crec que el millor fos quelcom objectiu. Per exemple el llibre de Burckhardt,²⁶ (traduït al francès) sobre el Renaixement crec que conté capítols que li agradaria llegir per l'amenitat

24. A la capçalera: Archivo de la Corona de Aragón. Barcelona

25. *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* (1883) és el relat autobiogràfic de l'historiador i filòsof francès Ernest Renan (1823-1892). Renan, d'actitud crítica i positiva davant la religió —havia abandonat la carrera eclesiàstica—, l'analitzà a *Histoire des origines du christianisme*, el primer volum del qual, *Vie de Jésus* (1863), li comportà furiosos atacs per part de l'episcopat francès.

26. Es refereix a *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860) de l'historiador de l'art suís Jakob Burckhart (Basilea 1818-1897). L'edició francesa a què es refereix podia tractar-se de *La Civilisation en Italie au temps de la Renaissance*, traducció de la segona edició a càrrec de M. Schmitt, anotada per L. Geiger, editada a París, per Plon, en 2 volums el 1936. A la BMV s'hi conserva l'edició en castellà: *La cultura del Renacimiento en Italia*, traduïda per José Antonio Rubio i editada a Madrid, per Escelicer, el 1941.

expositiva de l'autor, per exemple: «Descobriment de la bellesa del camp»; «Descobriment de l'home»; «Descripció de l'home exterior»; «Refinaments de la vida»; les festes; la religió en la vida quotidiana, etc. etc. No li diré que llegeixi el llibre sencer sinó allò que trobi més agradable i espero que trobarà molts punts interessants. És un llibre molt llegit per aquells que volen iniciar-se en el Renaixement i sens dubte el deu tenir el seu marit, per tal com a la seva biblioteca no pot faltar. Ja penso en la llista de llibres que em va demanar, però no trobo fàcil redactar-la. De moment, vejam si li sembla bé la lectura que li recomano. Sempre, amb el desig de que s'encontri millor la saluda amb tot afecte el seu amic atent,

E. Martínez Ferrando

3. Barcelona, 1 de gener de 1945²⁷

Sra. Hermínia Grau (quin nom tan eufònic per una escriptora de categoria!)²⁸

Distingida amiga: La primera lletra de l'any que comença és per vostè. Sols per anunciar-li la tramesa d'una càrrega de literatura del senyor Maurois. Potser ja és massa Maurois. Tanmateix, no la crec afectable per una *mauroisitis*, per tal com vostè disposa de bones defenses contra aquesta mena de literatura. En la novel·lística d'aquest autor em sembla que el conte *Le peseur d'âmes*²⁹ és de lo més interessant. Espero el seu criteri. En quant a la biografia de Byron³⁰ crec que li agradarà,

27. Carta mecanografiada.

28. Suposem que es refereix a Hermínia Grau com a escriptora de cartes.

29. El conte *Le peseur d'âmes*, de l'escriptor i historiador francès André Maurois (1885-1967) fou editat a París, per Gallimard, el 1931. Efectivament, Hermínia Duran era una gran lectora de Maurois: a la seva biblioteca personal s'hi conserven set exemplars d'obres de l'autor. Totes elles en francès, tret de les *Memorias* editades el 1944 per Aymà; la resta són biografies i les novel·les *Climats* i *Les mondes imaginaires*.

30. Es refereix a la biografia sobre Lord Byron que va publicar André Maurois amb el títol de *Byron* a París, B. Grasset, el 1930. Maurois havia publicat cinc anys abans una aproximació al mateix personatge: *Lord Byron et le démon de la tendresse* (París, La Porte étroite, 1925).

malgrat que el poeta —tan aparatós— no en surt tal com molts lectors illusos del llibre haurien volgut. Repeteixo: bon any!. La saluda amb tot afecte son atent,

J. Ernest Martínez Ferrando

(Nota a mà): a les llibreries no tenen els Diàlegs sobre el comandament.³¹

4. Barcelona, 20 de maig de 1945

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga:

Com aquest llibre que li envio de Papini ha estat molt difós —crec que actualment ultrapassa la XVI^a edició, cas insòlit a Espanya— desitjaria que li digués al portador si l'ha llegit o no. Si no li interessa, li enviaria una altra cosa. *Gog*³² és un llibre efectista, a estones enginyós, a estones poca solta i banal. Un autor així no m'és gaire simpàtic i a vostè crec que li passarà igual. Tanmateix em sembla que la seva lectura la distraurà i que l'excentricisme de l'autor en algunes pàgines aconseguirà dilatar les parets de la seva cambra. Les visites a Maeterlink, a Welles, a B. Shaw, a Freud, són bastant divertides; altres no tant.

Mr. Gog troba mesquines les aspiracions que fins al moment han tingut els homes; el Quixot, la Divina Comèdia, el Faust, etc. li semblen poca cosa. Desitjaria tenir l'Atlàntic per piscina, el Niàgara per prendre dutxes, el Sahara per prendre banys de sol, Austràlia per a parc zoològic, etc. Em sembla que un senyor així començaria a distreure's amb l'estat actual del món. Clar està que al final, a l'úl-

31. Es refereix als *Dialogues sur le commandement* (1924) d'André Maurois.

32. *Gog*, novel·la de l'escriptor italià Giovanni Papini (1881-1956) fou editada a Florència el 1931. La novel·la que, efectivament, tingué una important difusió fou traduïda al castellà i a l'anglès el mateix 1931. La traducció al castellà, a càrrec de Mario Verdaguer, es publicà a Barcelona, a l'Editorial Apolo, el 1931. A la BMV se'n conserva la XVI^a edició, del 1943.

tim capítol, tot s'explica i per a desfer l'efecte d'aquest «cosmocra-
tor» de bambalina basta sentir una sonatina, la més senzilla, de
Scarlati.

Molt m'agradaria saber que el tractament de què em parla en la
seva lletra aconsegueix millorar-la; faig vots perquè li doni terme amb
un joiós *allelujah!*

Ben afectuosament la saluda el seu amic atent,

Ernest Martínez Ferrando

5. Barcelona, 23-II-1946

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: No recordo si alguna vegada li he deixat aques-
ta novel·la de Cendrars, *L'Or*,³³ que ara li envio. És una narració viva
i suggestiva. Lamento haver de procurar-li aquesta traducció castella-
na; la manca de llibres francesos a les llibreries ens obliga a adquirir
aquestes versions molt sovint fetes amb el més petit sentit de respon-
sabilitat literària.

El protagonista d'aquesta narració és el famós Suter de Califòrnia
que també apareix en els *Moments estel·lars de la Humanitat* de
Zweig, que crec que vostè ja coneix: una gran figura.

Espero que continuï la seva eufòria o, millor dit, que sigui defi-
nitiva. Per als amics, vostè, en aquests casos actua per sorpresa. Si,
almenys, pogués disposar, com Tristany, d'un pastor que fes sonar a
la porta de casa seva un aire alegre o un aire trist segons les cir-
cumstàncies...

33. *L'or; la merveilleuse histoire du général Johan August Suter* de l'escriptor
francès Blasie Cendrars (1887-1961) fou publicat a París, per B. Grasset, 1925. És el re-
trat novel·lat de l'explorador d'origen alemany Johan August Suter (1803-1880) i la
seva aventura en la febre de l'or californiana. L'edició castellana a què es refereix Mar-
tínez Ferrando, podria tractar-se d'*El Oro*, traduïda per Julio Gómez de la Serna i pu-
blicada a Barcelona, per Palas-Rex, el 1942.

Que sigui del seu gust la lectura! Ja li enviaré un altre llibre de més alenada.

Amb tot afecte la saluda el seu bon amic

Ernest Martínez Ferrando

6. (sense data)

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Li envio i li regalo els *Moments estel·lars de l'Humanitat*, de Zweig. Aquest llibre en el fons del fons és una habilitat literària del seu autor que en té molta. Crec que li agradarà. Jo el tinc en alemany i he adquirit aquest exemplar per vostè amb el gust de fer-li un present.³⁴

Tinc a mig llegir *El pont de la mar blava*.³⁵ Comparteixo el criteri de vostè sobre aquest llibre. És excel·lent tant pel bon gust del tema, propi d'un gentelman de les nostres latituds, com per l'estil concís, potser de vegades una mica eixut, però ponderat sempre i molt digne per a una llengua no del tot arribada a la maduresa literària actual, esmaltat amb oportunes gotes de selecta erudició. Ja dic, el trobo excel·lent.

Desitjaria que no es confirmés l'alarma d'un proper estat de depressió, de què em parla en la seva lletra. Ara ve el bon temps i això ha de contribuir a fer vibrar en vostè una llarga eufòria. Així sigui! li desitja el seu bon amic de sempre

E. Martínez Ferrando

34. L'escriptor austríac Stefan Zweig (1881-1942), publicà el 1928 una de les obres que li donà més popularitat a Europa: *Sternstunden der Menschheit*. El text que Martínez Ferrando regala a Hermínia Duran podria tractar-se de la traducció castellana feta per Mario Verdaguer: *Momentos estelares de la humanidad: cinco miniaturas históricas*, publicada a Barcelona, per P. Yuste, en primera edició, el 1933. A la BMV se'n conserva la primera edició, en alemany.

35. *El Pont de la mar blava: notes de viatge per Tunísia, Sicília i Malta*, de Lluís Nicolau d'Olwer, fou publicat a Barcelona per l'editorial Catalònia el 1928. La segona edició, a Mèxic, el 1945.

7. (sense data)³⁶

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida i admirada (ben sincerament) amiga: En una de les meves lectures a altes hores de la matinada, lluitant, com de costum, contra l'insomni, he trobat el paràgraf que, escrit a màquina, li envio adjunt. Potser li interessarà i en farà comentaris. Li l'envio amb el desig de distreure la seva imaginació.

Amb el bon afecte de sempre la saluda el seu amic atent

Martínez Ferrando

Text adjunt, mecanografiat per ell:

Hay esa idea plebeya de que la mujer, cuando sabe algo más de lo corriente, es pedantesca. Es natural que a una persona, cuantos más conocimientos tenga, más se le puede achacar la pedantería. Es más fácil la naturalidad de la señora que habla sólo de la comida y de la huerta, del catarro del marido y de las travesuras de los chicos, que la otra dama que quiera en sus conversaciones referirse a la música, al libro leído o a lo que haya oído contar a una persona culta.

Ahora que buscando la naturalidad como la suprema norma, se pasaría insensiblemente de la señora a la criada, de la criada a la labriega y de la labriega a la vaca.³⁷

36. A la capçalera: Archivo de la Corona de Aragón. Barcelona. Particular.

37. És una llàstima que Martínez Ferrando no donés cap referència sobre la procedència del text.

8. Barcelona, 7-IV-1946

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Li retorno el llibre de Huxley.³⁸ Molt interessant aquesta preocupació del que pugui venir després de la facilitat cada dia més gran per procurar-se felicitat. La maquinària econòmica l'esforç creador. Per altra banda, la ràdio i el cinema, cada cop més perfeccionats, produeixen llargues hores d'ensomni per unes quantes monedes, etc. Quan se tenen moltes pedres precioses, aquestes perden valor. Huxley busca un refugi contra *l'ennui* creixent en la poesia. Sembla que també l'ha buscat últimament en el catolicisme (potser pel camí de la poesia...). Tota aquesta preocupació és molt característica d'un escriptor de l'illa del *spleen*. Faig aquest comentari sobre l'estudi de Baudelaire.³⁹

Li envio una novel·la de Maugham, *Soberbia*.⁴⁰ Potser la faci passar algun moment agradable. Més interessant que la novel·la és el protagonista, però em sembla que l'autor no ha lograt encaixar bé la figura; no es comprèn com el tal personatge no hagi acabat la paciència al narrador, per bé que la curiositat i la tafaneria en aquest món no tenen límit. Altre tant es pot dir d'altre personatge —Dirk— de la novel·la, pol oposat al protagonista i infrahumà. La novel·la és deficient, al meu entendre, en l'exposició de la segona part.

Els *Moments estel·lars* de Zweig és un llibret magnífic. Per això li vaig fer a mans. Jo, en la meua lletra, no em vaig expressar bé. Recor-

38. Amb tota probabilitat es refereix a la novel·la *Brave New World* (1932) de l'escriptor anglès Aldous Huxley (1894-1963). Tot i que l'exemplar no s'ha conservat a la biblioteca d'Hermínia Grau, sabem per informació familiar que l'havia llegit en edició francesa. Podria tractar-se, doncs, de *Le meilleur des mondes*, editada a Brusel·les, per Éditions La Boétie, el 1944.

39. Tot i que la lectura literal no permet de donar sentit a la frase, podem pensar que Martínez Ferrando es refereix a l'estudi d'Aldous Huxley, *Baudelaire*, publicat el 1929 i traduït al castellà per José Luis Martínez, a Mèxic, Letras, el 1946.

40. Es tracta de la traducció castellana de *The Moon and Sixpence* (1919) del novel·lista i dramaturg anglès William Somerset Maugham (1874-1965), a càrrec de José Romero de Tejada, publicada a Barcelona, per l'editorial Lara, amb el títol de *Soberbia*, el 1946.

do que vaig dir «en el fons del fons» però em referia al procediment literari, a la forma!, que sí que és una habilitat (1). He quedat molt satisfet de que li agradés el meu llibre sobre Pere de Portugal.⁴¹ Com va la seva salut? Desitjaria que aquest meravellós dia de primavera que ens fa avui li comunicués tota l'eufòria que *inonda l'étere*. Seu affm.

E. Martínez Ferrando

(1) Es curiós un llibre com aquest en un escriptor jueu; els jueus són de tendència dissolvent.

9. Barcelona, 27-IV-1946

Sra. Hermínia de Duran

Distingida amiga: Ahir vespre, a les deu, obria la seva carta SOS. Res podia fer en aquella hora sobre l'assumpte que la interessava. L'Arxiu, encara que li sorprengui, sols disposa d'una dona per fer la neteja de tot el gran edifici i aquesta és una noia fràgil, malaltissa, que rebutja tota feina extraordinària que se li ofereix perquè no pot atendre-la.

He enviat un avís a una altra dona que neteja de tant en tant els vidres dels balcons i fins aquest moment no m'ha portat resposta. Diu que *mirarà de venir* a migdia, avui dissabte està molt ocupada... I jo no dispo de d'altra persona!

Quedo desolat de no poder atendre-la en aquesta ocasió ja que m'afalaga molt el seu gest espontani. Em faig càrrec de la seva situació.

Un d'aquests dies passaré per casa seva i li portaré algun llibre.

41. Tot i l'extensa bibliografia publicada per Martínez Ferrando sobre Pere de Portugal, el fet que utilitzi el terme «llibre» i no article fa pensar que hauria de tractar-se de *Tragedia del insigne Condestable D. Pedro de Portugal* (Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto Jerónimo de Zurita, 1942), ja que és la publicació sobre el mateix personatge més propera a la data de la carta.

Lamento que continuï retinguda al llit sens poder resoldre el problema del servei cada dia més difícil.

Fins aviat. La saluda amb el millor afecte el seu bon amic

E. Martínez Ferrando

Si es presenta (suposo que sí) *la dona dels balcons* li la enviaré. Ignoro les seves aptituds. A lo millor no li serveix.

10. (Barcelona) 31-V-1946⁴²

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Encantat de rebre bones notícies del seu estat de salut; li desitjo que aquest bon estat es perllongui indefinidament. Llegir a Giraudoux després de Bromfield⁴³ suposa un bot bastant brusc per bé que el segon li pot servir de descans de l'intellectualisme o cerebralisme del primer. A mi, Giraudoux, com vostè ja pot suposar, no m'interessa. Quan he intentat llegir alguna cosa d'ell no he passat de la primera pàgina. I aquest senyor fa teatre! No fa gaire es va representar una tragèdia d'ell al Barcelona i es produí un gran escàndol.⁴⁴ Jo pensava assistir-hi però no em fou possible; si hagués anat m'hauria indignat segurament amb l'autor i... amb el públic. El teatre és emoció directa i no malabarisme intel·lectual, torturador.

42. A la capçalera: Archivo de la Corona de Aragón. Barcelona.

43. El novel·lista americà Louis Bromfield (1896-1956) és autor d'una obra narrativa destinada al consum del gran públic. Encara que el text de Ferrando presenta una certa ambigüitat, no hi ha dubte que es refereix a Bromfield com a lectura alleugidora després de la de Giraudoux.

44. L'última vegada que ens consta que s'estrenés a Barcelona, abans de la data de la carta, alguna obra de l'autor teatral francès Jean Giraudoux (1882-1944), fou l'octubre del 1942, quan la companyia francesa de Jean Vernier representà al teatre Barcelona *Amphitryon 38* (1929) i *Électre* (1937). Les ressenyes consultades a la premsa de l'època d'una i altra representació són molt elogioses i no se'n pot deduir que es produís l'escàndol a què es refereix Ferrando.

Li envio unes pàgines meves d'història de Catalunya inèdita fins ara; desitjaria que la lectura li fos agradable. Per la meua part, jo sempre procuro ésser fàcil en l'exposició històrica.⁴⁵

Ja li enviaré altra cosa per llegir però temo procurar-li lectures banals a vostè que llegeix a Giraudoux!

Seu afectíssim,

E. Martínez Ferrando

Gràcies per l'obra de Nicolau que li retorno.⁴⁶

11. Barcelona, 22-XI-1946

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Suposava que les torturades ambicions del fracassat super-home Raskolnikof li produïrien la depressió de què em parla i és per això que no li havia deixat *Crim i càstig*. De tota manera, *Els germans Karamazoff*, si bé també novel·la depriment, molt depriment, amb copioses pinzellades infrahumanes, alternant amb altres d'elevada vibració humana, és obra que produeix altres efectes (almenys, a mi) per lo ben arquitecturada (és una novel·la magnífica!); no abunden, o millor dit, no es donen en ella aquells «desgarramientos» tan característics en les produccions de l'autor. Podria llegir-la més endavant...⁴⁷

Li envio ara una obra ben objectiva: *El llibre de la Jungla* però en castellà.⁴⁸ Potser ja l'ha llegit. En cas afirmatiu me'l retorna i li deixa-

45. Martínez Ferrando no va publicar mai un text global sobre la història de Catalunya. El fet que utilitzi els termes «unes pàgines meves d'història de Catalunya» no vol dir que no pugui referir-se a qualsevol dels seus estudis historiogràfics que enllestia en aquell moment.

46. Veure carta 6.

47. Veure carta 19.

48. *The Jungle Book* (1894) de l'escriptor anglès d'origen indi Rudyard Kipling (1865-1936). L'edició castellana, traduïda per Ramon D. Perés, *El libro de la selva* fou editada a Barcelona, per Gustau Gili, el 1944.

ria qualsevol altra cosa divertida: el *Decameron* de Boccaccio, (delicïós) per exemple. Ha llegit *El camino azul* del poeta «torrencial» Sagarra?⁴⁹ És bastant distret. També el tinc a la seva disposició. Potser podria trobar-li *Lo que el viento se llevó*, obra que li crearia una temperadeta d'ambient càustic i distret. A les seves ordres!!!

Seu afectíssim,

E. Martínez Ferrando

12. Barcelona, 8-XII-1946

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Molt me complau que li hagi agradat *Lo que el viento se llevó*.⁵⁰ El seu comentari és justíssim i respon perfectament a la reacció que jo esperava que produiria la novel·la en vostè. La ciutat d'Atlanta és descrita amb molta vida i de manera tan immediata que veiem els seus carrers i places de la part central i dels suburbis. A mi m'encanta aquesta senyora que escriu sense un bri de «gamoñería», i a la que la passió no fa nosa per a la fluïdesa i ductilitat en què és portada l'acció a través de més de mil pàgines, tanta passió que molt sovint se li acumula a l'estilogràfica i sembla que l'extrem de la ploma s'encén com una lampareta elèctrica.

Fa poc temps vaig conèixer a un dels principals membres de l'editorial Lara que em va fer present de la novel·la de Somerset que avui li envio, *Servidumbre humana*.⁵¹ A mi em sembla lo millor que he llegit

49. Es refereix a *El Camino azul: viaje a la Polinesia*, de Josep M. de Sagarra, editat a Barcelona, per Juventud, el 1942. L'edició catalana —*La Ruta blava: viatges a les mars del sud*— serà publicada pòstuma, el 1964.

50. *Gone with the Wind* (1936) de la novel·lista americana Mitchell, Margaret (1900-1949) fou traduïda al castellà —*Lo que el viento se llevó*— per Julio Gómez de la Serna i Juan G. de Luaces i publicada a Barcelona el 1943 per Aymà.

51. Es tracta de la traducció castellana de *Of Human Bondage* (1915) del novel·lista i dramaturg anglès William Somerset Maugham (1874-1965) feta per Enrique de Juan i publicada per l'editorial a Barcelona, per l'Editorial Lara, el 1946, amb el títol de *Servidumbre humana*.

de l'autor; és obra autobiogràfica i força interessant. Les escenes de París, en l'ambient dels pintors impressionistes, són molt viscudes. També trobarà unes quantes pàgines dedicades al Greco que són una excel·lent interpretació d'aquest pintor. L'obra és una mica depriment però no arriba a la morbosa tortura genial d'un Dostojevskij. En fi, no s'ho prengui molt fort. *C'est la vie*.

Desitjo que es trobi bé i que el seu marit millori totalment. Amb l'efecte de sempre del seu amic

E. Martínez Ferrando

13. (Barcelona) 24-XII-1946⁵²

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: En primer terme, l'expressió del meu desig de que passi bones festes i de que l'any que va a començar li porti moltes felicitats i, sobretot, moltes petites felicitats que són més autèntiques que les «felicitats». Per de prompte, ja veig que s'està bastint un magnífic pòrtic a base de Beethoven, Schumann i Brahms. Quan tingui construït l'edifici ja em permetrà anar-hi a admirar, i ho faré amb tanta devoció com els pastors a Betlem, (no com els reis, que aquests són massa aparatosos). Perdoni la banalitat...

En segon terme, la meua sorpresa tot veient la velocitat com s'empassa novel·les de tants milers de pàgines com són les que li he deixat darrerament. Aquesta de Somerset queda una mica allargassada i potser per això li ha produït feixuguesa la lectura: l'autor en aquest llibre ha estat massa fidel a l'imperatiu autobiogràfic. Tanmateix jo crec que és la seva millor novel·la (no la més interessant, això és diferent) per ésser la més acabada, la més densa, la més construïda. En *Soberbia* l'interès es sobreposa al que té de repellant el protagonista (com a *Cumbres borrascosas*); aquí no, aquí tot és aspre, amarg, tràgicament vulgar, biològic, en fi, antipàticament humà. Novel·les d'aquest clima se n'han escrites moltes. La seva impressió seria molt

52. A la capçalera: Archivo de la Corona de Aragón. El director.

semblant si llegís a Thomas Hardy (*Judes l'Obscur*, *Teresa dels Ubervilles...*) o a Arthur Schnitzler (*Teresa*) o altres autors d'anàloga tessitura. En fi, faré una inspecció en la meva petita biblioteca literària amb l'intent de proporcionar-li quelcom més amable... i de no tan llarga durada.

Faig vots perquè segueixi en augment la seva milloria que li permeti fer una vida normal i, inclús, extra-normal com és la de consagrar-se al piano i vèncer autors tan dificultosos com són els que em cita en la seva lletra. Repeteixo: bones festes i bon Any Nou!

Seu afectíssim

E. Martínez Ferrando

14. (Barcelona) 22-II-1947⁵³

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Me diuen que actualment ha preterit per la música els seus antics entusiasmes per la literatura i la història; que Bach i Schumann —l'un impregnat de Sagrada Bíblia, l'altre d'amable poesia burgesa— són ara els seus estimulants emotius, que omplen d'adorables fantasmes el seu racó casolà...

Li envio un llibret deliciós *El silenci de França*, que potser ja coneix. Lamento no tenir-lo en francès, tal com el vaig llegir; en francès es titula: *Le silence de la mer*.⁵⁴

Si li interessa llegir una novel·la llarga —molt novel·la!— però que té coses interessants, li puc deixar *Jane Eyre* de Charlotte Brontë, germana de l'autora de *Cumbres borrascosas* (Emilia). En cas afirmatiu li prego que m'ho faci saber pel portador.

53. A la capçalera: Archivo de la Corona de Aragón.

54. Es tracta de la narració *Le silence de la mer* (1941), de Vercors, pseudònim de l'escriptor francès Jean Marcel Bruller (1902-1991) que va ser portada al cinema el 1948 per J. P. Melville. La traducció castellana de Lorenzo Varela, amb el títol *El silencio de França*, fou publicada a Buenos Aires el 1944.

Encantat de saber que es troba bé per molt temps!! La saluda amb tot l'afecte el seu amic atent

E. Martínez Ferrando

15. (Barcelona) 23-II-1947

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Potser serà més recomanable que la novel·la de la Brontë,⁵⁵ que li he tramès, la llegeixi abans la seva filla Nuri, o millor, la Roser... De tota manera el llibre conté moments interessants, sobretot cap al final i és característic d'un aspecte de la novellística anglesa.

Respecte a la poesia burgesa de Schumann, l'alcanç que jo donava a la frase (indubtablement de falsa definició) era el mateix en què avui dia —com hem comentat alguna vegada— hom imagina fumerols de costellades en el deliciós bucolisme de la Pastoral de Beethoven. Aquests grans músics no han perdut res de la seva divina inquietud però la burgesia actual l'ha devorada i triturada, i hom experimenta davant la seva producció una certa mena de cansanci, que no dubto sols és circumstancial. La Quimeta a Viladrau, quan acabàvem de dinar ens preguntava sovint *Ja s'han ben atipat?* Doncs quelcom semblant me podrien preguntar respecte del festí musical, meravellós, que ens serviren a principis del passat segle els admirables mestres de l'època. Ja dic, pur subjectivisme... Això no vol dir que jo no esperi il·lusionat poder-la sentir alguna de les seves interpretacions shumanianes. Fins i tot tinc l'esperança de que em torni a fer reviure l'encant d'altre temps. Això no és cursileria presumptuosa, és estricta sinceritat. Amb l'efecte de sempre la saluda el seu amic atent

E. Martínez Ferrando

55. Segons indica a la carta anterior, es tracta de *Jane Eyre*, publicada el 1847 per la novel·lista i poetessa anglesa Charlotte Brontë (1816-1855). L'edició castellana que es conserva a la BMV és la traduïda per Juan G. De Luaces, editada a Barcelona, per Joaquim Gil, el 1943 (3° edició).

16. Barcelona, 8-III-1947

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: Li retorno *Les Mouches*.⁵⁶ Les he llegides amb fruïció però molt de pressa i li confesso que no he entès ben bé la tesi de l'autor. Potser amb una lectura més detinguda podria entendre aquesta arbitrarietat de Júpiter (per què no Zeus?) que es defineix com un déu de la venjança i es complau en conreuar el dolor dels remordiments (*les mouches*) i més endavant s'apareix a Orestes com el déu del Bé universal. I, així mateix, aquesta Electra que cap a la fi del drama deixa d'ésser un personatge de tragèdia i passa a ésser gairebé de comèdia... Però, ja dic, una lectura més analítica m'ajudaria a entendre millor aquesta obra bellíssima, perquè, en efecte, m'ha agradat molt i he tornat a admirar aquesta traça francesa per a la proporció constructiva i la fluïdesa del llenguatge. Molt sovint el drama ens ofereix una Grècia d'aiguafort, tant per l'efecte com pel procediment (aquest llenguatge corrosiu...). En els drames d'Ibsen sempre m'ha agradat més fruit l'ambient nòrdic que el simbolisme «empipador». Potser aquí em passaria igual, per bé que tot el que li dic és amb moltes reserves. Els efectes escènics d'aquest drama són magnífics, sense olvidar el final, amb la fugida d'Orestes, perseguit per les *mouches*. Pobre noi, jo li recomanaria un frasc de DDT per aminorar la seva desgràcia. (Perdoni la banalitat!). Tanmateix l'obra deu ésser difícil de representar per obtenir el mateix efecte que produeix la lectura. Molt agraït a la seva gentilesa, seu afectíssim

E. Martínez Ferrando

56. Es tracta del text teatral del filòsof i escriptor francès Jean Paul Sartre (1905-1980), publicat a París, per Gallimard, el 1943.

17. Barcelona, 9-III-1947

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Madame Vilar⁵⁷ m'ha aclarit un aspecte del drama de Sartre en el que jo no havia pensat per no tenir present que l'obra va ésser escrita en un període de circumstàncies especials per a França: el de l'ocupació alemana. Clar que les al·lusions no són fàcils d'endevinar i la prova està en què l'autor es va atrevir a estrenar a París el seu drama aleshores i sols alguna part de la premsa es va adonar de la intenció que l'obra amagava. *Les Mouches*, doncs, és un drama de «circumstàncies»: Egist és el mariscal Pétain i Argos la França ocupada i obligada a penedir-se dels seus pecats, de tota la seva història, davant la presència aclaparadora dels déus nazis. Orestes és un francès de cap a peus, que porta la seva sang encesa pel foc sagrat de *La Patrie* i que, a la fi, aconsegueix deslliurar-se de l'ambient creat i fugir al bosc on l'esperen els maquis, els homes lliures.

Clar està que tot això és sols un aspecte involucrat més o menys en l'acció del drama i, per tant, sobre l'existencialisme ens quedem tan a les fosques com abans. És provable que quan ens aclareixin en què consisteix continuarem pensant com ara: que lo més interessant de l'obra és ella en si mateixa com a producció literària.

La seva lletra la trobo tan cordial i exquisida com totes les de vostè. La felicito per la seva agudesada sobre la significació de Zeus i Júpiter. Exactíssima! Zeus també era «intervencionista» a la seva manera!

Em satisfà que li hagi agradat *Le paquebot Tenacity*.⁵⁸ Jo estava en què ja li havia deixat aquest llibre. És deliciós. Li prego que no tingui

57. Gabrielle Berrogain (1904-1976), casada amb l'historiador Pierre Vilar. Havia estudiat a Bordeus i després a París, a l'École des Chartes que preparava arxivers i estava especialitzada en l'estudi de les ciències auxiliars de la història. Del 1931 a 1936 i de 1945 a 1948 Gabrielle Berrogain va treballar, comissionada pel govern francès, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on realitzà l'inventari (dipositat als Archives Nationales de Paris) de la documentació existent a l'Arxiu de la Corona d'Aragó relativa a l'ocupació napoleònica. La relació del matrimoni Vilar amb el matrimoni Duran-Grau i amb Martínez Ferrando fou sempre molt estreta.

58. *Le Paquebot Tenacity*, un dels textos teatrals centrals de l'escriptor francès Charles Vildrac (1882-1971), fou editat a París, per la Nouvelle Revue Française, el 1920.

pressa en llegir els llibres que li envio; pot tenir-los tot el temps que li convingui, inclús el Huxley. Jo ja tinc altres coses. Suposava que la traducció d'aquest últim seria dolenta. Les traduccions castellanques partiran sempre del mateix mal, per tal com veiem que perdura malgrat la millora actual de la presentació dels llibres. Llibres no per a conservar sinó més aviat per a deixar-se'ls al tren o a la fonda d'estiueig...

Amb tot afecte la saluda el seu amic atent

Ernest Martínez Ferrando

18. Barcelona, 14-III-1947

Distingida amiga: *Huis clos*⁵⁹ m'ha agradat força. Interessantíssim! És una interpretació de l'infern deliciosa (!!). Aquella frase: *l'Enfer c'est les Autres* i també la frase final: *Eh bien, continuons*, són essencials en el pensament de l'obra. Algunes coses del diàleg no les he vist clares; potser es desprenen de la filosofia de l'existencialisme. Sobre aquest, Sartre ha escrit un llibre molt gruixut i molt difícil d'entendre.⁶⁰ Sembla que l'existencialisme parteix de l'Unamuno (*El sentimiento trágico de la vida y de los pueblos*) i que també a Alemanya ha tingut els seus adeptes. Tot això m'ho diu Madame Vilar, a la qual he traslladat la seva invitació a visitar-la. Com li professa a vostè molta simpatia m'ha assegurat que passarà algun dia per casa seva acompanyada del seu marit.⁶¹

Lamento el seu reuma rebel. Desitjo veure-la aviat millorada. Jo tampoc me trobo gaire bé. La primavera és bastant perniciosa per als que tenim tares físiques.

Moltes gràcies per la interessant lectura que m'ha proporcionat. Amb tot afecte la saluda el seu amic atent

E. Martínez Ferrando

59. *Huis clos* de Jean Paul Sartre fou editada a París, per Gallimard, el 1945.

60. Es refereix a *L'Existencialisme est un humanisme*, editat a París, per Nagel, el 1946.

61. Veg. nota 36.

19. Barcelona, 16-IV-1947

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: He suposat que aquests darrers dies vostè no deuria trobar-se gaire bé de salut. Desitjo que hagi aconseguit alguna milloria. Les seves apreciacions sobre el llibret de Dostojevskij les trobo justíssimes.⁶² Veritablement no hi ha cap personatge simpàtic; la figura del coronel més aviat és desagradable, depriment, per la seva manca total d'energia. En conjunt, la psicologia de tots els personatges —com sempre en Dostojevskij— ens produeix a nosaltres, mediterranis, un efecte absurd. Avui li envio *Els germans Karamazov*⁶³ que junt amb el *Crim i càstig* és lo millor de l'autor. Hi ha qui prefereix *Les posedès* però aquesta obra no la conec. Quan va arribar a l'Ateneu ja em trobava massa saturat de Dostojevskij... Amb els *Karamazov* té lectura per a un llarg període; és obra molt densa que captarà la seva atenció. Li prego que no s'ho prengui massa a la valenta, encaparrant-se amb excés, sinó més aviat mantenint-se al marge, serenament, de tanta histèria. Eviti la infecció.

Reitero el meu desig de que es trobi ja ben millorada. Seu afectíssim

E. Martínez Ferrando

20. Barcelona, 9-I-1948

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: No es pot imaginar quant li agraeixo la seva cordial notificació de l'acte religiós que es celebrarà a Pompeia el dia

62. Es refereix a la novella humorística *Stepanchikovo* del novel·lista rus Fodor Dostojevskij (1821-1881). L'edició que es conserva a la BMV és publicada a Buenos Aires, per Espasa Calpe, el 1945.

63. El fet que doni el títol de la novella en català no significa que es refereixi a l'edició catalana (que no apareixerà fins el 1961, traduïda per Joan Sales). No podem saber doncs, si es referia a una edició francesa o castellana.

14 en memòria de l'amic Ferrà⁶⁴ (epd) tan enyorat pels amics que tinguérem el goig de tractar-lo. Fins ara no en sabia res. Penso assistir-hi, no cal dir.

Em sabia molt greu que vostè no hi comparegués per motius de salut; està vist que vostè no podrà vèncer mai aquesta lluita perenne contra el grapat «d'impertinències» físiques que la tenen ancorada d'ençà que he tingut el plaer de conèixer-la, o de molt abans. Que es millori i que pugui nodrir un d'aquells períodes de radiant eufòria que tant ens complauen als que bé l'apreciem, li desitja el seu bon amic

E. Martínez Ferrando

Admiro el seu desig d'aprendre composició; el seu afany intel·lectual no té límits!

21. Barcelona, 10-VI-1948

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: He llegit a gust el llibre de Bartomeu Ferrà, que li retorno.⁶⁵ L'estil és correcte, amb certa vibració d'haver estat escrit tot fruint el tema, ja de temps madurat. Fa ja molts anys vaig conèixer l'autor per Llorenç Riber i potser el record s'havia contaminat de l'affectació d'aquest darrer. A més sabia alguna cosa de les baralles sobre la cel·la de Chopin. Ara rectifico: a jutjar per aquest llibre, tan naturalment escrit, i pels graciosos apunts col·locats al davant dels capítols em sembla l'autor digne germà de l'enyorat Miquel.

M'agradaria que quan tingués temps llegís el meu llibre sobre Jaume II.⁶⁶ Com me l'alaven per la seva amenitat penso que la lectura no

64. Miquel Ferrà, gran amic d'Hermínia Grau, havia mort a Mallorca el 14 de novembre de 1947.

65. Es refereix a *Chopin i George Sand a la cartoixa de Valldemossa* de Bartomeu Ferrà, editat a Palma de Mallorca el 1930.

66. Es refereix al seu estudi *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, editat a Barcelona, per l'Escuela de Estudios Medievales, el 1948 en 2 vols.

li serà feixuga. Pot llegir primer el text i després, més detingudament, les notes, entre les que hi han coses interessants quan no són per aduir els comprovants documentals. Potser també en el text trobarà de vegades una excessiva condescendència per als detalls; aleshores passi les pàgines.

Desitjo molt que es confirmi la seva milloria i pugui fer una vida normal. Afectuosament

J. E. Martínez Ferrando

22. Barcelona, 19-VI-1948

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: Madame Vilar viu provisionalment al núm 34 rue de Cotentin. París XV; si aconsegueix instal·lar-se al seu domicili propi, aquest és: 1 boulevard Morland. París IV.⁶⁷

L'autor de qui li vaig parlar per telèfono es diu Jean Anouilh i el llibre es titula: *Pièces noires*.⁶⁸ El pessimisme existencialista d'aquest escriptor esdevé un element estètic dels seus drames, admirablement escrits i estructurats.

Adjunta li envio una relació de llibres que tinc a casa; tots són interessants.⁶⁹ Triï el que li sembli. Si ja li són coneguts podria procurar-se de l'Institut Francès (que segurament ho tindran) *La Comèdia Humana* de Balzac, o *La peau de chagrin*, del mateix, que és la seva novel·la més bonica (per mi), o *Le rouge et le noir* de Stendhal que crec encara no ha llegit i que és un autor que va molt bé per vostè. Tal vegada per la «silenciosa» Cervera aniria bé la lectura de la «ruidosa» Revolució francesa, teatral i gesticulant a través de Taine o de Lamartine... La història

67. El gener de 1948 Pierre Vilar va ser expulsat de l'Institut Francès de Barcelona i li retiraren el visat. Gabrielle es va quedar a Barcelona uns mesos més per microfilm-li la documentació necessària en què ell estava treballant.

68. Les *Pièces noires* de Jean Anouilh, inclouen *L'Hermine*, *La Sauvage*, *Le Voyageur sans bagage* i *Eurydice*. Van ser publicades a París, per Éditions Balzac, el 1942.

69. És llàstima que la relació de llibres que li envia no s'hagi conservat.

de França de Bainville crec que és un llibre que també li agradaria. Bon estiu: i salut!! Seu afectíssim

E. Martínez Ferrando

Nota al marge: Que em dirà si algun llibre meu de la llista li interessa?

23. Barcelona 21-IX-1948⁷⁰

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: La felicito per la seva bellíssima excursió pel Pirineu aragonès. Com jo també he visitat, ja fa algun temps, els mateixos llocs reconec el plaer que li ha produït veure tan variats paisatges. En efecte, recordo que el camí ascendent que porta al balneari de Panticosa em feia creure que em transfigurava en un Sigfrid cercant a Brunilda en el seu repòs encantat entre les roques. La petita vall del balneari de Panticosa jo la vaig trobar bonica; el que era molt lleig i *demodé* eren les instal·lacions. Ordesa, veritablement, és magnífica. Repeteixo: la felicito ben cordialment. Seu afectíssim

E. Martínez Ferrando

En diagonal, per damunt de l'escrit, diu: Acabo d'arribar de València.

24. (Barcelona) 17-X-1948

Sra. Hermínia Duran

Molt apreciada amiga: li dono la més cordial benvinguda i li desitjo, no cal dir, que ben aviat es trobi refeta de les molèsties del viatge. Lamento molt que hagi passat l'estiu tan dolent de que em parla i en el que sols ha pogut fruit dels dies de la vall d'Ordesa. Tanmateix d'a-

70. Targeta postal.

questa excursió servirà un record agradable: els paisatges de l'Alt Aragó són bellíssims. Trobo molt encertats els seus comentaris als llibres. *Bruges la morta*⁷¹ és una obra que féu gran efecte quan va aparèixer però que avui dia ha quedat tan morta com la ciutat protagonista. És el destí que corren totes les produccions del gènere nascudes a l'època de l'esteticisme preraphaelita i modernista. A la *Salomé* d'Oscar Wilde⁷² li passa igual. Jo li deixo aquestes obres a títol informatiu. En quant al «fracàs» de Shakespeare cau sobre la meua consciència per haver-li deixat una edició tan execrable com aquesta de la casa Aguilar.⁷³ Estic segur que de la manca d'aliciet de la lectura n'és l'edició. Com les temporades que vostè passa a Cervera són llargues em va semblar oportuna una lectura densa.

Tampoc jo em trobo gaire bé. Estic en mans d'especialistes. La tardor m'és fatal. Quan em trobi més bé (?) passaré a veure-la. També jo he celebrat la tornada dels Vilar.

Amb el millor afecte,

E. Martínez Ferrando

25. Barcelona, 6-XII-1948

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Em va decepcionar i em va satisfer que no es trobés a casa el dia que vaig telefonar; em va satisfer tot considerant

71. La novel·la *Bruges la morte*, del poeta belga Georges Rodenbach (1855-1898), fou publicada a «Le Figaro» entre el 4 i el 14 de febrer de 1892 i editada en forma de llibre a París, per Flammarion, sd. D'aquesta edició se'n conserva un exemplar a la BMV.

72. L'únic exemplar que s'ha conservat a la BMV de l'escriptor britànic Oscar Wilde (1856-1900) és una edició castellana de les obres completes: *Obras*, publicada, en edició de luxe en dos volums, a Madrid, a Gráficas Informaciones el 1941-1942. No podem saber, doncs, a quina edició concreta de *Salomé* es refereix. En català, fou traduïda per Joaquim Pena i publicada a Barcelona, per Fidel Giró, el 1908.

73. Es refereix a les *Obras completas* de William Shakespeare, amb un estudi preliminar, traducció i notes de Luis Astrana Marin, publicada a Madrid per Aguilar. L'edició que es conserva a la BMV és la quarta, del 1941.

que podia fer vida normal i assistir a concerts. Accepto il·lusionat aquesta audició que em promet. Sols l'he sentit tocar alguna cosa esporàdicament i he pogut adornar-me de que també en el terreny musical és vostè molt exigent amb vostè mateixa. Naturalment!; vostè no pot ésser d'altra manera en les coses que sent i que l'afecten. Per força ha de tenir troballes i encerts d'interpretació. Com li dic, espero il·lusionat ben sincerament.

Aquesta setmana em faran una intervenció quirúrgica. Si no es presenten complicacions, no crec que tingui gaire importància però m'obligarà a passar algun temps al llit. Oportunament rebrà notícies meves. La clínica és molt a prop del domicili dels senyors Vilar.⁷⁴

No conec la *Crònica* de Duhamel.⁷⁵ Madame Vilar me n'ha parlat. Procuraré llegir-la. Com vostè diu, tot el que escriu aquest autor té una aguda vibració humana.

Li desitjo molta salut que li permeti realitzar els seus projectes musicals. Amb l'efecte de sempre la saluda el seu amic atent

E. Martínez Ferrando

26. Barcelona, 10-V-1949

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: Li envio aquests llibres sobre Picasso⁷⁶ no per llegir sinó sols per «mirar». Estic segur que coincidirem en «valoritzar», segons quins aspectes, a aquest gran artista del nostre temps. Els

74. El domicili dels Vilar a Barcelona era a la part alta del carrer Muntaner. S'hi havien instal·lat el 1933 després de casats.

75. La *Chronique des Pasquier* (apareguda en deu volums entre el 1933 i el 1945) de l'escriptor francès Georges Duhamel (1884-1966), fou publicada en un sol volum a París, Mercure de France, el 1948. A la BMV se n'hi conserva un volum, *Cécile parmi nous* (1938).

76. No hem trobat cap referència concreta que ens pugui aclarir a quins llibres sobre Picasso es refereix.

dibuixos són admirables. De vegades, amb quatre ratlles, ens deixa boca-badats.

Li desitjo que es trobi millor en el seu estat de salut.

Seu afectíssim,

J. E. Martínez Ferrando

27. Barcelona, Nadal de 1949⁷⁷

Distingida amiga: no he trobat a la llibreria gran cosa interessant per vostè. Caldria prescindir del llibreter i cercar personalment en l'antre fosc de l'interior de la botiga. De tota manera el que li envio és una novel·leta molt famosa argentina. Jo la vaig llegir ja fa molts anys i sols conservo el record com d'una cosa de color i de matisos exquisits. El seu marit em va dir que la intervenció havia anat bé. Desitjaria que hagués una efectiva millora en la seva salut.

Bones festes!!

28. Barcelona, 23-V-1950

Sra. Hermínia Duran

Apreciada amiga: He trigat a contestar a la seva carta perquè he passat tres dies a Santa Coloma de Farners, una població gens interessant però voltada de paisatges meravellosos, ara en plena primavera. En una passejada cap al tard he pogut sorprendre aspectes en què la Naturalesa imitava, com diria Wilde, l'art, en aquesta ocasió l'art del pintor olotí Vayreda. Inclús he comprès la seva raó de posar figures en el paisatge, entre la gamma de llums i de verdors. Parlo de memò-

77. Targeta de visita: J. Ernesto Martínez Ferrando. Director del Archivo de la Corona de Aragón.

ria perquè ja fa temps que no he vist quadres de Vayreda, ara bastant oblidat. Recordo una exposició d'obres seves com un *étalage* de plats d'espínacs; tant domina el verd en la seva pintura. Però per força ha d'ésser així: aquest paisatge tan vestit, tan frondós, obligarà sempre els pintors a reproduir-lo en quadres que semblaran això: plats d'espínacs... Sols ajudarà la gràcia de la pròpia personalitat.

Me satisfà molt que el meu llibre li hagi agradat.⁷⁸ Vostè és exigent i per això el seu criteri pesa. (Ara més encara perquè s'ha deixat Schumann). No cal dir com li agraeixo les seves amables paraules. En aquest llibre passa qualcosa semblant als quadres de Rusiñol: l'assumpte, ja de per si és suggestiu. Tanmateix Rusiñol s'encarava directament amb els jardins i calvaris, tot sentint cantar la brisa i els ocellets (la qual cosa no impedí que fos un artista anomenat totalitari: en pintura, literatura... i vida pròpia); en canvi, jo m'haig d'encarar directament amb una documentació migeval sovint aspra i ingrata, sense brisa, ni ocellets, ni rierols, entre quatre parets que s'espesseixen amb la monotonia dels dies...

Alabo la seva afició actual a Ravel. Ja era hora!! Ravel és ple de matisos i ample d'horitzons. Amb el millor afecte la saluda el seu amic,

J. E. Martínez Ferrando

29. Barcelona, 25-V-1950

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: Dues paraules com apèndix a la meua darrera carta. Se m'ha posat al cap que vostè pugui interpretar malament aquell «Ja era hora!» amb el qual celebri la seva immersió en l'estètica moderna de Ravel. El sentit de l'exclamació és aquest: el de celebrar, com ja dic, el seu gust per Ravel, per tal com s'ha mantingut molt fidel sempre al «encaje antiguo», és a dir, als nostres clàssics i romàn-

78. Podria tractar-se de la darrera obra publicada el mateix any per Martínez Ferrando, *Els fills de Jaume II* (Barcelona, Aymà, 1950).

tics, darrerament a Schumann. També recordo el meu fracàs sobre Píccasso. No li va agradar...

A la paraula escrita no acompanyen les inflexions i matisos que donem a la paraula en la conversa i que canvien diametralment el sentit d'una frase. Consta, doncs, que aquest «Ja era hora!» expressa la meua satisfacció per l'evolució del seu gust estètic musical.

Amb tot afecte,

Ferrando

30. Barcelona, 6-VII-1950⁷⁹

Sra. Hermínia Duran
Barcelona

Distingida amiga: Desitjo ben sincerament que quan arribi aquesta carta a les seves mans es trobi curada de les seves darreres molèsties. Cregui que preferiria veure-la a vostè alliberada del seu prolongat drama físic a què jo ho aconseguís respecte del què també ne sóc víctima, per bé que molt menys intens. El cas que m'explica de les angines, malgrat haver-se tret les amígdales fa temps, el trobo desconcertant; vostè es troba sota el caprici d'una fada Morgana de refinada crueltat. Potser el canvi de lloc, l'anada a Cervera, li procuri alguna milloria. Això jo ho he pogut observar en mi mateix: les primeres calors me produïren uns trastorns gàstrics molt desagradables que s'han prolongat gairebé un mes; a mi em sembla que eren cosa del fetge, d'aquest cavaller cavernós i sinistre, una mena de comte Arnau del nostre complicat organisme, que s'enfada quan arriba el calor; doncs bé, vaig traslladar-me alguns dies al meu país, a València, vaig presenciar el dispar d'alguna «traca», i vet aquí que em vaig posar bé. Però tot s'ha de dir... per els mateixos dies havia començat a suprimir radicalment el sopar i això sembla que n'és la causa eficient de la meua milloria. Aquell il·lustre paísà meu, Sant Vicenç, deia que el dinar era

79. Carta mecanografiada.

cosa infernal per tal com havia d'ésser copiós i complicat; en canvi, el sopar era cosa divinal per la seva frugalitat; aquesta fou la raó per a que Jesús l'escollís per celebrar la famosa «Cena» (un «dinarot» en tals circumstàncies hagués estat improcedent). Doncs en mi s'han invertit els aspectes: el sopar, malgrat la «Cena», malgrat Lleonart de Vinci i malgrat tot, m'és cosa demoníaca i el dinar... paradisiàca; imagini's la gana dels migdies havent suprimit els sopars nocturns!

No l'interessaria llegir novel·les policíaqes? Ha llegit alguna cosa de Simenon? Les obres d'aquest són apassionants; jo les lleigeixo per fer més curts els viatges. Cregui que ho aconseguixo. Tinc a la seva disposició una pila de novel·letes de l'esmentat autor! La lectura li farà oblidar les impertinències de l'esòfag, del fetge, de les angines, i resta de diables de la nostra fisiologia... Si es decideix digui-m'ho.

Que passi bon estiu! Jo me'n torno a València... Amb tot l'afecte la saluda son amic

J. Ernest Martínez Ferrando

31. (Barcelona) Nadal de 1950⁸⁰

Sra. Hermínia Duran

Apreciada amiga: Hi han amics que es queixen de la «mixtificació» pagana en què s'incorre actualment a l'incloure l'Any Nou en la felicitació nadalenca. Segons aquests amics la felicitació tradicional catalana és «Bon Nadal, i com aquest per molts anys!». Però és el cas que el seu marit, sempre que li pregunto per vostè em diu invariablement que no es troba gaire bé. Així, doncs, no em sembla oportú felicitar-la amb la forma tradicional. Per a expressar-li el meu desig de que passi bones festes potser sigui més escaient dir-li: «Bon Nadal, com quan tenia quinze anys!»

Seu, afectíssim

J. Ernest Martínez Ferrando

80. Targeta de felicitació de Nadal.

32. Barcelona, 30-VIII-1951

Sra. Hermínia Duran

Molt apreciada amiga: Ben sovint he tingut notícies de vostè; aquestes, reiteradament, eren de que no es trobava bé. No cal dir quant lamento la seva llarga malaltia que la priva de fer una vida normal i de tantes expansions artístiques, literàries i socials que a temporades la feien feliç; la música, per exemple, em donava la sensació de què li era tan saludable com l'aire pur de la muntanya. Si es veu obligada a renunciar a aquestes expansions i a viure encastillada en el seu pensament i en la seva malaltia, entre quatre parets, l'endevino a l'hora present ben deprimida i decaiguda. La instal·lació a Vallvidrera li pot ésser molt profitosa. Vallvidrera és força agradable en el seu aspecte de «to menor» del Tibidabo. Seria per mi una gran notícia de que el lloc li provava bé i de que pogués rebre visites amb una retrobava serenitat d'esperit. Desitjo ben sincerament que ho consegueixi.

Adjunt li envio «El cura rural» de Bernanos,⁸¹ lamento no tenir-lo en francès. Potser ja ho coneix... És literatura amarga, torturada, «calvinista», que fa cavil·lar, fruita del temps. En el món actual no queda un racó per a un nou Schubert... Disposi, com sempre, del seu bon amic

E. Martínez Ferrando

33. Barcelona, 1-X-1951

Sra. Hermínia Duran

Molt apreciada amiga: Abans de tot li expresso la meva satisfacció per haver «retrobat una certa serenitat d'esperit». La paraula

81. El *Journal d'un curé de campagne* (1936) de l'escriptor francès Georges Bernanos (1888-1948), fou traduït al castellà per Jesús Ruiz y Ruiz amb el títol d'*El cura rural* i publicat a Barcelona, per Luis de Caralt, el 1951.

«certa» li treu «certesa» a la bona notícia. Espero que quan me torni a escriure es trobarà encara molt més animada. Si disposa a Vallvidrera d'una ampla finestra oberta al camp crec que això li serà un sedant excel·lent, una manera de distreure el seu massa remorós món interior degut a les perllongades solituds de la seva habitació de malalta.

Li envio dos llibres: un de Baroja, altre d'Anouilh. Respecte al primer potser li divertirà veure Itàlia a través de l'artrisme i esperit envinagrat de l'escriptor basc.⁸² Recordo d'aquest llibre que l'autor retreu a Miquel Àngel la seva enveja a Rafael. Aquesta enveja, tanmateix, era ben comprensible. Per a un temperament torturat com Miquel Àngel no deuria ésser gens agradosa la facilitat «divina» de Rafael. Aquest em fa recordar el títol d'una comèdia que es representava a la meua joventut i que no era... una divina comèdia; es titulava: *La muchacha que todo lo tiene*. Rafael fou un «muchacho» (morí molt jove) que ho tenia tot: gran dibuixant, gran colorista... Veritablement això deuria ser «empipador» per a un home com Miquel Àngel que es debatia en la seva tortura interior. Sembla que també fou avar. I què? Aquestes coses Baroja les posa en un lamentable primer terme, com volent esgarrapar les grans figures que tothom venera; això sembla que el complau (!). En les seves memòries diu coses despiadades de la gent del seu temps; del mestre Vives recorda que li quedà a deure vint duros...

No recordo el que deia jo de Schubert i del calvinisme en la meua carta; segurament del primer sols me referia a la tendresa i del segon a l'eixutesa; aquesta és ben manifesta al llibre de Bernanos. Sempre estaré encantat de poder saludar-la personalment quan es trobi ben millorada. Seu afectíssim amic

Ferrando

82. Es refereix a *Ciudades de Italia* de l'escriptor basc Pío Baroja (1872-1956), editat a Madrid, per Biblioteca Nueva, el 1949. Se'n conserva un exemplar a la BMV.

34. Barcelona, 4-XI-1951

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: En tres sessions nocturnes, com en la meua adolescència, he llegit, devorat, el llibre del romanès Gheorghiu;⁸³ en la primera sessió vaig deixar la lectura, encara sense son, quan començava a clarejar el dia. Tanmateix, el llibre perd en les darreres 80 pàgines. L'autor vol superar-se tot descrivint el desenllaç que dona al cas del seu protagonista intel·lectual, però el que fa és interrompre el ritme tan límpid del relat fins aleshores. El document, la possible autenticitat tràgica, esdevé novella i deixa d'interessar. També la figura del pope, tan ben descrita en la primera part, naufraga amb excessiva intervenció de l'autor.

El llibre de Maurois sols he fet que fullejar-lo⁸⁴. A través de la frondositat de la famosa obra de Proust queda ben al descobert la personalitat d'aquest amb la seva tafaneria genial, impertinent, amb el seu gust en analitzar brutícia psicològica a través o entremig d'irisacions i deliquescències meravelloses de singular artista. Més que a través de Maurois, esperit tan obert i complaent, seria interessant conèixer el Proust tal com el pugui tractar, per exemple, un Mauriac. Veig que la bibliografia proustiana és ja bastant densa.

Retinc encara el llibre de Malraux⁸⁵ que em desperta més curiositat. Adjunts li envio de Sartre *Les jeux sont faits*⁸⁶ i de Bernanos *Les*

83. Constantin Virgil Gheorghiu, escriptor romanès (1916-1992) és autor de més de quaranta novel·les. Sabem per informació familiar que Ferrando es refereix a la seva obra més coneguda i difosa: *Ora duoazecisicinca* (1949), de la qual hi ha una versió castellana: *La hora veinticinco*, traduïda per Jesús Ruiz y Ruiz, publicada a Barcelona, per Luis de Caralt, el 1950.

84. Es refereix a *À la recherche de Marcel Proust*, d'André Maurois, editat a París, per Hachette, el 1949. Se'n conserva un exemplar a la biblioteca personal d'Hermínia Grau.

85. Es refereix a *La condition humaine* de l'escriptor francès André Malraux (1901-1976), editat a París, per Gallimard, el 1933. L'exemplar, conservat a la biblioteca personal d'Hermínia Grau, fou adquirit per Agustí Duran i Sanpere el gener del 1934.

86. A la BMV es conserva un exemplar de *Les jeux sont faits*, de Jean Paul Sartre, publicat a París, per Nagel, el 1947.

grands cimetières sous la lune.⁸⁷ Aquest darrer llibre me l'han deixat i encara no l'he llegit. Se'n va parlar molt quan es va publicar i sembla que més que un llibre contra les coses d'aquí és escrit tenint present la situació política de França per la data en què va aparèixer a les llibreries. També m'adverteixen que fins a la pàgina 86 l'autor fa una llarga disquisició sobre la por i el terror.

Suposo que ja ha deixat Vallvidrera i novament es troba instal·lada en el seu domicili. Molt desitjo que hagi obtingut un efectiu millorament. Moltes gràcies pel seu magnífic préstec de llibres. Tinc notícies de què el seu marit es troba quelcom delicat aquests dies. També li desitjo que es recobri aviat. Amb tot l'afecte la saluda el seu amic

Ferrando

35. Barcelona, 22-XI-1951

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: Segons l'autor romanès (ja no recordo el nom)⁸⁸ de la novel·la que fa poc me va deixar, la societat moderna tendeix a implantar la tirania dels esclaus tècnics; segons el llibre de Malraux⁸⁹ la condició de l'home és la de somniar ésser déu. Si lo primer és possible i lo segon és veritat jo em pregunto quins seran els resultats en el món futur. Darrerament he llegit no sé a on que algú ha dit, al·ludint al nostre país: «No sabem a on anem, però sigui a on sigui, ens perdrem en el camí». De la societat humana es podria dir el mateix: que sempre va fent marrada en el seu camí etern d'un món millor, i en tan lloable desig d'assolir-ho sempre s'enfonsa en la tragèdia. Com veurà, avui m'he despertat transcendental...

Crec que vostè em va dir que no havia llegit encara el llibre de

87. *Les grands cimetières sous la lune* de Georges Bernanos va ser editat a París, per Plon, el 1950.

88. Es refereix a Constantin Virgil Gheorghiu. Veg. nota 62.

89. Es refereix a *La condition humaine*. Veg. nota 64.

Malraux. Jo penso que no és lo seu. Potser m'equivoco. L'obra és força interessant. Fa sentir ben intensament el drama caòtic del món en què vivim. Els personatges, a excepció de dos: un vell fumador d'opi i un ésser fantasiós, tenen ben poca talla. El veritable protagonista és la ciutat de Shangay amb els seus problemes paorosos de difícil solució. Sovint el text és fosc i els personatges de vegades s'expressen en una forma absurdament obscura (oriental?). Jo crec que és cosa deliberada de l'autor, tot cercant el seu estil literari. No deixa d'ésser curiós que Malraux, després d'haver escrit tal llibre, figuri avui en el partit de De Gaulle. Com s'encontra de salut? En mi es fan sentir les entrades de l'hivern.

Amb tot afecte la saluda son amic atent

Ferrando

36. Barcelona, 13-XII-51

Admirada Hermínia: «He passat una vetllada agradabilíssima. Aquesta senyoreta és formidable com a executant i com a intèrpret, (igual Bach, que Albèniz i Debussy). La felicito ben sincerament per haver-nos-la donada a conèixer.⁹⁰ I desitjo que tot l'atrafegament que li ha produït la seva participació en l'organització d'aquest interessant concert no li produeixi cap afadigament posterior». Tot això li devia haver dit ahir al vespre, però vaig témer l'aglomeració de la sortida, l'embut entre persones i cadires que es feia preveure, i també que vostè es trobaria molt sollicitada a darrera hora; i tot pensant així vaig cercar l'arribada al vestíbul tan aviat com me fou possible. Repeteixo: la felicito a vostè i al seu marit per l'agradable vetllada. Mani sempre del seu bon amic,

Ferrando

90. Possiblement —segons la informació familiar— es refereix a la pianista mexicana Teresa Rodríguez.

37. Barcelona, 22-XII-1953

Sra. Hermínia Duran

Distingida amiga: Em fou impossible assistir ahir vespre al concert per tal com havia de sopar amb el Director General d'Arxius i Biblioteques i altres senyors i la sobretaula es va allargar fins a ben tard. Molt agraït pel seu bon record.

Aprofito l'ocasió per a desitjar-la un Bon Nadal i millor salut en 1954.

La recorda sempre amb inalterable afecte el seu bon amic,

J. E. Martínez Ferrando

38. Barcelona, 26-II-1957

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: He passat uns dies a Madrid enmig d'un enfarfeg burocràtic. Al meu retorn em trobo sobre la taula els llibres de Papini i James. Veig que la literatura demoníaca no li ha fet cap efecte. A mi el llibre de Papini em va distreure; és un autor recurrent, fosfòric, però sols té per mi un interès literari. La seva prosa és molt viva.⁹¹ El conte de James, en el seu gènere, em va semblar una obra mestra...⁹² Li deixo ara *Le Mas Théotime*.⁹³ El que més m'agrada d'a-

91. Deu tractar-se d'*Il diavolo* (1953) de Giovanni Papini. A la BMV se'n conserva un exemplar, editat a Florència, per Vallecchi editore, el 1957 en 16ª edició. És l'única referència que tenim que també llegissin en italià.

92. Podria tractar-se del conte de l'escriptor americà Henry James (1843-1916), *The Turn of the Screw* (1898). Se'n conserva un exemplar a la BMV, en edició francesa, *Le tour d'écrou*, editat a París, per Stok, el 1947.

93. La novel·la *Le Mas Théotime* de l'escriptor francès Henri Bosco (1888-1976) va ser publicada a Alger, per Charlot, el 1945.

questa novel·la, que a França ha tingut èxit, és la part central, amb pàgines magnífiques. Després trobo que es complica massa i que decau al final. De tota manera crec que trobarà gust en llegir-la i que li farà passar alguna estona amena. L'ambient és aspre, molt *d'aujourd'hui*. Hi ha un altre autor provençal, Giono, que em sembla superior. Ja tindrà ocasió de llegir-lo més endavant; tinc deixat un llibre d'ell força interessant.

Tot desitjant que aquesta garba d'aufals espiritual li sigui ben sucullenta, la saluda amb tot afecte el seu amic,

Ferrando

39. Barcelona, 13-III-1958

Sra. Hermínia Grau

Molt apreciada amiga: No cal dir que em satisfà que li agradin els llibres que li deixo. Veritablement, *Le Mas Thèotime* és una excel·lent novel·la; té pàgines, moltes pàgines, en les que l'autor penetra ben a fons. Suposo que la figura femenina li ha degut fer gran efecte, així com el món interior del protagonista. Avui li deixo *Regain* de Giono.⁹⁴ És novel·la molt acabada, d'estil ferm, segur, força personal. Jo la vaig llegir a poc a poc, desitjant allargar el fruïment de la lectura. Vejam si també encertaré aquesta vegada.

Sempre recordant-la amb afecte, la saluda el seu amic atent,

J. E. Martínez Ferrando

94. L'escriptor provençal en llengua francesa Jean Giono (1895-1970) es donà a conèixer amb la *Trilogie de Pan* (*Colline*, 1928, *Un de Baumunges*, 1929 i *Regain*, 1930). L'exemplar que es conserva a la BMV és l'edició de París, B. Grasset, 1952.

40. Barcelona, 23-V-1958

Sra. Hermínia Grau de Duran

Apreciada i enyorada amiga: Sento molt aquesta indisposició que pateix i espero que passi aviat i li permeti tornar a les seves lectures amenes. No tinc cap pressa pel retorn dels llibres, que pot retenir el temps que bé li sembli. Tan aviat m'avisis li enviaré d'altres que esperen el seu torn.

Gràcies per l'«alfalfa espiritual» que em transmet. He començat a llegir *El Mar*⁹⁵ i m'agrada. Hi ha un estil i una traça per a dir les coses. La lluita dels dos nois a la cova és excel·lentment descrita. També el llibre de Nicolau deu ésser interessant, amb certa malencolia de cosa passada, sols l'he fullejat.⁹⁶

Que pugui dir «fins aviat», desitja el seu bon amic

J. E. Martínez Ferrando

41. Barcelona, 5-VI-1958

Sra. Hermínia Grau

Molt apreciada amiga: Li retorno els dos llibres que em va deixar. *El Mar* l'he llegit fragmentàriament; em va desplaure tant de miracle/mirall, profident, pecats i anormalitat acumulada; l'autor és home de temperament però... no m'interessa.

En el llibre de Nicolau⁹⁷ sobresurten els escrits més moderns entre els antics. Molt interessants les pàgines biogràfiques de Manuel Reventós, les dedicades... al lamentable Companys, transfigurat per

95. Es referix a la novel·la *El Mar* de Blai Bonet, editada a Barcelona, per Aymà, el 1958.

96. Veg. carta 41 i nota 76.

97. Es refereix a *Caliu: records de mestres i amics* de Lluís Nicolau d'Olwer, publicat a Mèxic, per l'Institut Català de Cultura, el 1958.

les circumstàncies de la seva fi; les pàgines de Mallorca, en les que trobo a faltar quelcom més sobre Miquel Ferrà, per bé que la frase final, dedicada a ell, gairebé omple o, millor dit, esborra el defecte.

Desitjant que es trobi molt millorada en la seva indisposició dels passats dies, la saluda ben afectuosament el seu amic,

J. E. Martínez Ferrando

42. Barcelona, 13-VI-1958

Sra. Hermínia Grau

Molt apreciada amiga: Em sap ben greu aquesta persistència de la seva recaiguda. No cal dir quant m'agradaria veure-la recobrada al seu estat anterior de salut, en el que em semblava més ferma i segura. Que sigui ben aviat!

Li envio dos llibres. Encara un de Camus⁹⁸ que em sembla que li serà de molt agradable lectura; com són obres teatrals la lectura la trobarà més lleugera que si fos prosa narrativa.

El llibre de Giono, *Un de Cominges*,⁹⁹ és ben bonic; més estilitzat encara que *Regain*. Tanmateix el final, li confesso, no l'he entès; vejam si vostè m'ajudarà a fer-me'l més entenedor.

Tot desitjant-li salut, li tramet els seus millors records el seu bon amic,

Ferrando

98. Es tracta de les obres teatrals *Le malentendu* (1944) i *Caligula* (1944), de l'escriptor francès Albert Camus (1913-1960) que es conserven a la BMV en un mateix volum, editat a París, per Gallimard, el 1947.

99. Martínez Ferrando es volia referir a *Un de Baumugnes* (1929) de Jean Giono (veure nota 73). L'exemplar conservat a la BMV va ser publicat a París, per B. Grasset, el 1951.

43. Barcelona, 7-XII-1958

Sra. Hermínia Grau de Duran

Molt apreciada senyora i amiga: Encantat de què al cap de tan llarga absència, finalment s'ha esdevingut la seva esperada resurrecció. Val la pena —ja ho crec— d'exclamar: Alleluia! No tenia cap notícia d'aquest incendi de què em parla, produït a la seva casa de Cervera, ni tampoc que estigués malalta tant temps. Si ara ja ha recuperat la salut, doncs alleluia!... Protesto de què vostè sigui *femme qui attire le tonnerre*, ni tan sols atreu aquest llarg oratge que patim i que fa sortir bolets sota els llits als dormitoris. Benvinguda!

Si li plau reprendre les lectures, no cal dir, jo sempre a la seva disposició. Amb aquesta tarja li acompanyo un altre llibre ben bonic de Giono,¹⁰⁰ autor que vostè ja coneix. Ignoro si ja el té llegit; en cas afirmatiu li'n trametria un altre. Qualsevol vespre (darrera hora de la tarda) li telefonaré i, si es troba «visible», passaré a saludar-la, ben segur de passar una breu estona no amb *une femme qui attire le tonnerre* sinó amb una dona que amenitza les hores amb la més agradable conversa. Seu afectíssim amic,

J. E. Martínez Ferrando

44. Barcelona, 5-II-1959

Sra. Hermínia Duran

Molt apreciada amiga: Aquest llibre de Peyrefitte¹⁰¹ és molt bonic i ben escrit. Potser lo millor d'aquest autor que s'ha fet famós pels seus pamflets *Les ambassades* (força divertit) i *Les claus de Sant Pere*, amb què donaria un fort disgust al difunt papa Pius XII. No recordo

100. Podria tractar-se de *Les vraies richesses* (1936). L'exemplar que se'n conserva a la BMV és editat a París, per B. Grasset, el 1942.

101. Podria tractar-se de la novel·la *Les amitiés particulières* (1944) de l'escriptor francès Roger Peyrefitte (1907-2000). L'exemplar que se'n conserva a la BMV és editat a París, per Flammarion, el 1945 (?).

si li he deixat aquest llibre anteriorment; em sembla que no. Però si ja l'ha llegit li prego que ho digui al portador i li trametré altra cosa.

Amb tot afecte la saluda el seu amic de sempre,

Ferrando

45. Barcelona, 2-III-1959¹⁰²

Sra. Hermínia Grau de Duran
Ciutat

Molt apreciada amiga: Amb el desig de retornar-la al bon camí de l'ortodòxia li envio avui una bella novel·la de l'escriptor catòlic Greene¹⁰³ que espero li agradarà. Darrerament li he deixat massa literatura contaminada —massa *liaisons dangereuses*— i no voldria col·laborar en res que pogués fer cremar la seva ànima eternament a l'infern.

No recordo si el llibre que ara li envio l'ha llegit ja; em trobo bastant desorientat sobre el que coneix de la meva petita biblioteca particular i sobre el que li queda encara per conèixer. Li adjunto una relació de llibres en la que podria esborrar el que no li interessi i retornar-me-la;¹⁰⁴ d'aquesta manera i per algun temps no em caldria una prèvia consulta.

Em satisfà molt que em digui que porta una bona temporada vertical i que inclús ha assistit a una audició del *Mesies* de Haendel. Desitjo ben sincerament que perduri el seu bon estat de salut actual.

Sempre recordant-la amb el millor afecte, la saluda el seu bon amic,

J. E. Martínez Ferrando

102. Carta mecanografiada.

103. Molt probablement es refereix a la novel·la *The Power and the Glory* (1940) de l'escriptor anglès Graham Greene (1904-1991) de la qual se'n conserva un exemplar, en edició francesa, a la BMV: *La puissance et la gloire*, traduïda per Marcelle Sibon, amb un pròleg de François Mauriac, editada a París, per Robert Laffont, el 1955.

104. Aquesta relació tampoc no s'ha conservat.

46. Barcelona, 12-III-1959

Sra. Hermínia Grau

Molt apreciada amiga: Encantat de rebre bones notícies del seu estat de salut i de la seva eufòria que li permet assistir als concerts. Jo segueixo consolant-me amb microsurcs perquè si assisteixo als concerts m'agafa son i després, arribo a casa i no puc dormir.

Li envio una dosi de literatura blanca, però amb una «micotinigüeta» (diminutiu valencià, ben rural) de microbis. Aquestes novel·les de Francis Jammes les vaig llegir en la meua joventut traduïdes al castellà, si mal no recordo, pel poeta Carner.¹⁰⁵ És bonic l'ambient pirinenc i les tres protagonistes no deixen de tenir cert encant. Prosa de poeta, com el *Platero* de Juan Ramon Jiménez, no deixa d'ésser quelcom empalagosa.

Bona salut, bones ganes de llegir i de sentir música li desitja el seu afectíssim,

Ferrando

47. Barcelona, 25-III-1959

Sra. Hermínia Grau de Duran

Molt apreciada amiga: Li envio aquesta vegada les vides de Tallyrand i de Stendhal.¹⁰⁶ Totes dues de gran interès i amenitat. No re-

105. A la BMV s'hi conserva el recull de novel·les *Clara d'Ellebeuse. Almaïde d'Etremont. Pomme d'Anis* de l'escriptor francès Francis Jammes (1868-1938), editada a Lausanne, per Mermod, el 1947. Pel que fa a la referència a la traducció, no hem trobat cap text de Francis Jammes traduït al castellà per Carner. L'única traducció castellana que ens consta d'aquestes novel·les curtes és la d'Enrique Díez Canedo, que, amb el títol de *Manzana de Anis. Clara de Ellebeuse. Almaïda de Etremont*, es publicà a Barcelona, per E. Domènech, el 1909.

106. Sense més referències que les que dona el text no ens podem aventurar a deduir a quines biografies es referia. La bibliografia sobre tots dos autors abans de la data de la carta és, sobretot en el cas de Stendhal, extensíssima.

cordo si les ha llegides o no; en el primer cas me les pot retornar pel mateix portador. He perdut la llista que li vaig fer anteriorment.

Coneix les obres de Charles Morgan: *Sparkenbroke* i *La font*?¹⁰⁷
Aquest autor anglès, subtil psicòleg, crec que li agradaria.

Espero sortir demà cap a França, per fer un petit *tour* de cinc dies pels antics comtats del Rosselló i Cerdanya. Em fa il·lusió conèixer una mica millor aquest país. Potser el mal temps no em permetrà pujar a Sant Martí del Canigó; per poc que pugui ho intentaré. Tanmateix la bella muntanya la podré veure amb diverses perspectives immediates.

Desitjaria una mateixa excursió il·lusionada per vostè. El temps que fa és tan dolent que no espero que es decideixi. La primavera, que va començar oficialment el passat dia 21 «a les 8'55», mereix una ben forta xiulada.

Bona salut li desitja el seu bon amic,

Ferrando

48. (Barcelona) 18-IV-1959

Sra. Hermínia Duran

Molt apreciada senyora i amiga: Fins ara no m'havia decidit a deixar-li cap llibre de Faulkner, tot tement que aquest autor americà pogués proporcionar-li amb la seva obscuritat d'estil algun rapte de neurastènia... cal no capficar-se massa en la seva lectura. Vostè, amb els mil canelobres que il·luminen la seva intel·ligència, sabrà acceptar el consell. Jo li confesso que del llibre que ara poso a les seves mans sols he llegit les dues primeres narracions *Mientras*

107. *The fountain* (1932) i *Sparkenbroke* (1936) són dues novel·les psicològiques, de molt ressò a l'època, de l'escriptor anglès Charles Langbridge Morgan (1894-1958). Pel que fa a les edicions castellanès, a la BMV es conserva un exemplar de *La fuente*, traduïda per Elisabet Mulder i publicada a Barcelona, per Ed. Lauro, el 1944. *Sparkenbroke*, va ser traduïda per Luis Ignacio Palazón Bertran i publicada a Barcelona, per Ediciones de la Gacela, el 1943.

agonizo i *Pylon*,¹⁰⁸ que són magnífiques, per bé que per arribar a aquest judici cal suar amb la lectura. Vaig intentar continuar aquesta, però aviat vaig desistir-ne: passar pàgines i més pàgines sense saber de què va era cosa superior a les meves forces, més encara a les nits, després de l'«empipadora» jornada professional. Tan bon punt se'n cansi tanqui el llibre...

El *tour* pel Rosselló va ésser deliciós i va enfortir a dolls el meu mediterraneisme integral. És emocionant contemplar des del punt més alt de Perpinyà —el Palau Reial— la plana rossellonesa presidida en un esplendorós matí primaveral pel Canigó nevat i assolellat. Ignoro si des de Prades es gaudeix semblant panorama. Hi anirà?

Sempre recordant-la amb el millor afecte i desitjant-la salut, li reitera l'expressió de la seva amistat el seu atent,

J. E. Martínez Ferrando

49. Barcelona, 9-I-1960¹⁰⁹

Sra. Hermínia Grau de Duran

Distingida amiga: Al meu retorn de València em diuen que vostè em va telefonar. No cal dir que m'hauria agradat sentir-la i tenir bones notícies del seu estat de salut. Jo he travessat el giravolt nadalenc i l'atabaladora «traca» de festes que el segueixen absorbit en l'opi d'un treball sobre l'acabament del qual em donaven presses. Després vaig fugir a l'Edén valencià i ho vaig encertar. Uns dies deliciosos, rurals i marítims. Hi feia calor i el Mediterrani s'oferia esplèndid, mitològic, invitant a una amable gastronomia...

108. A la BMV es conserva un exemplar d'*Obras escogidas* de l'escriptor americà William Faulkner (1897-1962), traduït i prologat per Agustín Caballero, publicat a Madrid, per Aguilar, el 1956. L'edició inclou les narracions *Mientras agonizo*, *Pylon*, *Los invictos*, *El villorio* i *¡Desciende Moisés!*

109. Targeta postal.

Passades les festes s'experimenta una consoladora tornada a la normalitat i els dies de la setmana recuperen el nom que els correspon. El llibre sobre James Joyce segueix perdut; no recordo a qui el vaig deixar. Bon any! Seu afectíssim,

Ferrando

50. Barcelona, 20-I-1960

Sra. Hermínia Duran

Molt apreciada senyora i amiga: No sé fins a quin punt li agradaran les dues novel·les que li envio. A mi Mauriac no m'és gaire simpàtic; trobo més agradable al Graham Greene, inclús amb la seva tendència folletinesca, tan freqüent en els autors anglesos.

Ha llegit el llibre de Gaziél *Tots els camins duen a Roma*?¹¹⁰ La seva lectura m'ha interessat força a través de la literatura que fabrica entorn de la seva vida, que, per altra banda no dubto que sigui autèntica en l'exposició de records. Ara m'han tramès del mateix autor *Castella endins*¹¹¹ que espero ofereixi anèleg interès. També m'han venut a baix preu la famosa novel·la *Lolita*¹¹² que ha fet trontollar el món d'extrem a extrem. El llibre arriba a fer-se repugnant en la seva obsessió sexual per les *nymphetes*. Em sembla un cas de Medicina legal i prou. Si l'interessa, disposi'n. Seu

Martínez Ferrando

110 *Tots els camins duen a Roma. Història d'un destí* de Gaziél fou editat a Barcelona, per Aedos, el 1958.

111 *Castella endins*, primer volum de la trilogia *Per terres ibèriques*, de Gaziél, fou editat a Barcelona, per Selecta, el 1959.

112. *Lolita* del novel·lista rus establert als Estats Units Vladimir Nabokov (1899-1977) va ser editada el 1955 i molt ràpidament traduïda a altres llengües. La primera edició en castellà va ser traduïda per Enrique Tejedor i editada a Buenos Aires, per Gráficas Tarfano, el 1959.

51. Barcelona, 18-II-1960¹¹³

Sra. Hermínia Grau de Duran

Molt apreciada senyora i amiga: Per fi puc enviar-li avui el famós llibre de Nabokov que tant efecte ha fet arreu del món.¹¹⁴ A mi m'ha interessat la part central novel·lística; la incoherència de la darrera part, (conseqüència de la pèrdua de la «nimfeta», molt ben descrita en la seva psicologia), em va cansar. El llibre, fins ara, el tenia un amic. Seu afectíssim

Ferrando

52. Barcelona, 18-III-1960

Sra. Hermínia Grau de Duran

Molt apreciada senyora i amiga: Per més que miro i remiro les meves prestatgeries de llibres no hi trobo res que pugui interessar-li; no asseguraré que alguna cosa no se m'escapi, però em fa l'efecte que tot allò que diríem «potable» ja li és conegut. La meua biblioteca particular és ben poca cosa; únicament la conservo, perplexe, perquè hi ha molt llibre dedicat. Algun dia en faré alguna tria que regalaré a una entitat de València o Barcelona, i el reste el sacrificaré al foc o el donaré a qui pugui interessar.¹¹⁵ Actualment no compro llibres; ja no em caben al meu reduït pis, són cars i, de més a més, no dispo de més temps per a la lectura que el que em procura el meu rebel insomni; preferentment llegeixo història i no diré que prescindeixi en absolut d'alguna cosa literària que em deixa algun amic.

De tota manera si vostè tingués ocasió d'examinar el que tinc qui sap si trobaria algun descobriment. Ho dubto, els meus llibres són ja

113. Targeta postal amb l'anagrama de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

114. Veg. carta 50 i nota 91.

115. Martínez Ferrando va acabar donant la seva biblioteca personal a la Biblioteca Municipal de València.

déjà lus, passats, esbravats... No cal dir quant m'agradaria veure-la per l'arxiu, animosa, decidida, amb aquell *rire* que li és ben característic quan aconsegueix recuperar-se de les seves temporades depriments. Jo la rebré sempre amb la més franca satisfacció, però avisi'm per endavant. Seu afectíssim,

Ferrando

53. Barcelona, 25-III-1960

Sra. Hermínia Grau de Duran

Molt apreciada senyora i amiga: Encara li trameto un llibre que crec que no ha llegit i que em sembla que li agradarà. Cap al final es fa una mica pesadet, però conté capítols impressionants; n'hi he posat senyals. Tracta de la guerra civil d'Espanya, molt viscuda per l'autor, Hemingway.¹¹⁶ El seu marit em digué ahir vespre que vostè no sentia cap simpatia per aquest escriptor. Insisteixi. Sobretot aquesta novel·la és vibrant.

Hi acompanyen uns retalls del diari dintre del volum que li prego me'ls torni amb el mateix. En l'obra surten en primer terme la «Passionaria», Durruti, el «Campesino» i altres «personatges». Nacionals i republicans tots queden prou malament; l'autor, però, decanta la seva simpatia pels darrers. Llegeixi... fins on arribi.

Li agrairia que em fes saber la casa editora de la història d'Espanya de Pierre Vilar¹¹⁷ per procurar-me-la sigui com sigui.

En quant a altres llibres de la meva insignificant biblioteca, com li deia fa uns dies, em trobo despistat; crec que ja coneix tot el més interessant per vostè. Ara no compro llibres... Seu, afectíssim amic,

Ferrando

116. Es refereix a la novel·la *For whom the Bell Tolls* (1940) de l'escriptor nord-americà Ernest Hemingway (1898-1961). L'edició castellana a la qual probablement es refereix podria ser *Por quien doblan las campanas*, traduïda per Olga Sanz, i editada a Buenos Aires, per Claridad, el 1946 (en 6ª edició).

117. Veg. nota 97.

54. Barcelona, 26-III-1960

Sra. Hermínia Grau de Duran

Senyora i amiga: Gràcies per la seva informació sobre l'editora de la *Història d'Espanya* de Pierre Vilar; com tinc bastant relació amb el senyor Cruzet em serà fàcil adquirir-la.¹¹⁸ El follet o separata sobre la decadència de Catalunya el vaig veure a la Reial Acadèmia de Bones Lletres; el fascicle universitari de què forma part encara no ha sortit.¹¹⁹

El que no li agradi Hemingway per massa «extern» defineix una manera de sentir ben seva; no sé si li podríem aplicar l'expressió d'«exoterofòbia» i aleshores seria vostè una «exoteròfoba»; no li aniria malament, per tal com l'exoterisme inclou el sentit de vulgaritat, de cosa del domini de tothom. Tanmateix en el «massa extern» de Hemingway figuren coses molt belles: en la narració del vell pescador i el mar hi ha molta emoció, molt sentiment humà i això ja no és extern, naturalment. Estic segur que en el llibre que ara li he deixat —i en el que no havia pensat— trobarà una lectura força amena; el capítol (va senyalat) dedicat a la FAI és excel·lent, una interpretació deliciosa del primitivisme, analfabetisme i ingenuïtat de l'anarquisme ibèric. La matança de feixistes en un poblet de Castella és impressionant i constitueix un altre capítol; es diria que l'autor la va presenciar. A la Pasionaria sembla que la interpreta massa favorablement, per bé que jo la desconec a aquesta dama; sols en tinc una idea molt vaga. De tota manera degué ser superior a la «Evita» argentina peroniana, insuportable, sensiblera, «cursi», sortida del cabaret.

Seu afectíssim

J. E. Martínez Ferrando

Lo de l'exoterofòbia prengui-s'ho com pura broma matinal, (naturalment). Excusi la meua escriptura, sempre nerviosa per massa ràpida, amb «borrons» no gaire decoratius i afegitons interliniats.

118. La *Història d'Espanya* de Pierre Vilar va ser editada a París, per les Presses Universitaires de France, el 1947. La traducció castellana, a càrrec de Manuel Tuñón de Lara, es publicà a París, a la Librairie Espagnole, el 1963.

119. No hem pogut aclarir a quina separata es refereix.

55. Barcelona, IV-I-1961

Sra. Hermínia Grau de Duran

Benvolguda senyora i amiga: Quines coses diu en el seu bonic christmas!! M'ha deixat descrismat. Jo, respecte de vostè, no puc, ni podré mai, sentir-me molest. Ben al contrari: força agraït, per tal com els bons records són indestructibles; tal és el cas del període de Viladrau, en el que perduraran en la memòria com a principals al·licients les agradoses converses dels capvespres amb vostè i els bells paisatges de la serra. No faci el més petit cas, li ho prego, ni dels meus eclipses ni dels meus silencis. Les causes són ben diverses, ben diferents: la gran ciutat, segons com, reclou i aïlla molt més que un poblet del Montseny amb la seva pau corprenedora. Per altra banda, el seu estat físic és altre motiu que influeix en la meva abstenció; una vegada més em parla de la seva salut tronada, de noves malures... Cregui que ho lamento ben sincerament. Quina satisfacció em donaria si alguna vegada, tot aprofitant un moment d'eufòria, em cridés per telèfon!

Dintre de breus dies compliré 70 anys; sóc ja un «agüelet», com diuen al meu país. Tanmateix, experimentaré un gran plaer quan m'arribarà la indefectible i «confortadora patada burocràtica» amb la qual es donarà fi a la meva vida oficial professional. *Gaudeamus, igitur...* Que en tenia de ganes! D'ara endavant em trobaré més lliure i més dedicat a la lectura, per bé que la vista ja comença a fallar-me.

Li desitjo millor salut en 1961, i si troba algun amic que tingui la novel·la italiana *Il gattopardo*, no deixi de llegir-la; estic segur que li agradarà; jo no la tinc. Sempre recordant-la amb afecte inalterable, la saluda el seu amic atent

J. E. Martínez Ferrando

56. Barcelona, 19-I-1962

Sra. Hermínia Grau de Duran

Molt apreciada senyora i amiga: Aqueixa buidor que alludeix en la seva carta i que experimenta actualment sols pot ésser circumstan-

cial; manca de lectures amenes i estimulants. Ha llegit *Il gattopardo* (traducció catalana, *El guepard*) del príncep de Lampedusa?¹²⁰ Probablement sí per tal com el seu marit me'n va parlar. Però potser li seria lectura més atractiva els llibres de memòries. Procuri's les *Memòries d'ultratomba* de Chateaubriand;¹²¹ són impressionants, una de les obres més meravelloses del passat segle: comprenen la revolució francesa, el període napoleònic, la seva aparatosa caiguda, tot vist a través d'un esperit que considerà dominar la seva època, que sentí rancor per Napoleó per ésser l'únic home del seu temps que considerà superior. Quin cas el de Chateaubriand! Les seves memòries són un món, la història més vibrant de la primera part del XIX. També les memòries del pintor Delacroix són de singular interès. Sempre desitjant la millora definitiva de les seves molèsties físiques, la saluda amb tot afecte

Ferrando

120. Llorenç Villalonga traduí *Il gattopardo* de Tomasi de Lampedusa, amb el títol d'*El guepard*, publicat a Barcelona, pel Club editor, el gener de 1962.

121. *Les mémoires d'outre-tombe* de l'escriptor francès François René de Chateaubriand (1768-1848) van ser escrites entre 1809 i 1848 i publicades, en edició completa, a París el 1899. A la BMV s'hi conserva l'edició de Gallimard, París 1951, que estableix el text definitiu, amb introducció, notes, variants i apèndix de Maurice Levailant i Georges Moulinier.